

Univerzita Karlova v Praze

Filosofická fakulta

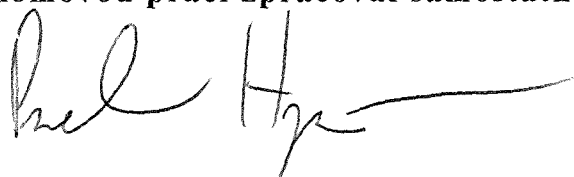
Ústav etnologie

Pavel Hynčica

**ANALÝZA ETNICKÝCH POMĚRŮ
A REGIONALISMU
NA SEVEROVÝCHODNÍM SLOVENSKU**

Rok zpracování: 2006

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci zpracoval samostatně s využitím uvedené literatury.

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'Pavel Hájek', with a long horizontal flourish extending to the right.

ÚVOD

Problematika etnicity a s ní souvisejících procesů je v popředí zájmu společenských věd (etnologie, politologie, historie, demografie atd.). Uvnitř etnických společenství, v kontaktních zónách etnik nebo při jejich bezprostředním styku docházelo v minulosti a dochází i v současnosti k velmi rozmanitým jevům. Dlouhou dobu se mohlo zdát, že problematika etnického (národního, nacionálního) vědomí je již vývojem překonaná, ale v posledních desetiletích nám mnoho příkladů v Evropě i na dalších kontinentech dokazuje, jak je tato otázka dosud živá, důležitá, v mnoha směrech plná rozporů. Národně emancipační hnutí se projevovalo tam, kde národy neměly v minulosti svůj vlastní stát (Slováci, Chorvati, hnutí za nezávislost u frankofonních obyvatel kanadského Quebecu atd.). Vedle toho také často dochází k revitalizaci hnutí bojujícího za práva etnických menšin (problematika maďarské menšiny v Rumunsku a na Slovensku, Katalánsko, Baskicko, Severní Irsko). V národnostně homogenních společenstvích existuje méně předpokladů pro to, aby se v nich projevil konflikty a problémy etnické povahy. Naproti tomu máme mnoho příkladů dokazujících, že složitý historický vývoj, vliv rozporuplných společenských a politických procesů, značná míra promíšenosti obyvatel různých etnik na jednom území a mnohé další faktory přispívají k národnostním rozporům. S tím souvisejí další problémy - nejasněná etnická sebeidentifikace občanů, manipulace s identitou apod. Těmito otázkami se na příkladě jednoho regionu ve střední Evropě věnuje i naše práce. Etnické poměry v oblasti severovýchodního Slovenska představují vhodnou základnu pro studium mezietnických souvislostí a procesů. Etnologický výzkum v tomto regionu je přínosný z mnoha důvodů - objasňování sporných otázek vztahujících se k dané problematice, praktické aspekty související s postavením národnostních menšin a jejich integrací do společnosti daného státu. V případě námi zkoumaného regionu souvisí s etnickou dimenzí také problematika regionalismu, vztahu k lokálnímu prostředí a vlivu jeho charakteristických rysů na formování kultury a forem života lidí žijících v daném prostoru.

OBSAH

1. Základní předmět výzkumu	5
2. Hodnocení literatury	8
3. Vybrané teoretické a metodologické otázky	11
4. Geografické, ekonomické a kulturní determinanty etn. poměrů.....	17
5. Otázka původu obyvatel. Vývoj osídlení.....	23
6. Historické a politické aspekty formování etnické identity občanů...27	
7. Vybrané problémy.....	34
8. Náboženství	41
9. Statistika.....	46
10. Vědomí etnické a regionální příslušnosti obyvatel	48
11. Regionální specifika severovýchodního Slovenska.....	53
12. Shrnutí. Závěr.....	61
13. Prameny, literatura.....	64
14. Přílohy.....	70

1. ZÁKLADNÍ PŘEDMĚT VÝZKUMU

Následující práce se zabývá dvěma okruhy problémů - složitou národnostní situací na severovýchodním Slovensku a dále pak charakteristickými rysy tohoto regionu. Obě roviny dané tematiky spolu vzájemně souvisejí. Základním výstupem naší práce by měla být odpověď na otázku, zda v daném prostředí má větší význam etnická různorodost obyvatel a z toho vyplývající problémy nebo jeho specifické kulturní a společenské rysy. Motivem k výzkumu této problematiky je skutečnost, že ve zdejší oblasti žijí příslušníci několika etnických skupin (Slováci, Rusíni, Rusíni-Ukrajinci, Ukrajinci) a národnostní poměry se zde vyznačují mnoha rozporuplnými skutečnostmi. Hlavní spor se dodnes vede především o tzv. rusínskou otázku, o to, zda jsou Rusíni samostatným národem, nebo subetnikem ukrajinského národa. V historii působili v tomto regionu zastánci obou těchto koncepcí. Permanentní polemiky v této věci přispívaly mnohdy až k manipulaci s identitou a měly vliv na nevyhraněnou etnickou sebeidentifikaci zdejších občanů. Složitě etnické vztahy byly v minulých desetiletích posilovány různými procesy a tendencemi (tzv. slovakizace, ukrajinizace, deukrajinizace). Také v současnosti je tato problematika plná rozporů. Mnoho faktorů způsobuje, že obyvatelé tohoto regionu nemají jasno v otázce svého etnického povědomí.

Analýza tematiky naší práce bude rozdělena do dvou základních částí. V první – teoretické – se chceme zaměřit na historické, geografické, socioekonomické a kulturní aspekty etnických poměrů ve zdejším regionu a následnou analýzu z toho vyplývajících diskusí o sporných otázkách. Při zpracování těchto kapitol se budeme opírat především o literaturu. Ve druhé – praktické – části bude naším záměrem zjistit to, jak obyvatelé na severovýchodním Slovensku chápou svou etnickou příslušnost, přičemž tuto problematiku je třeba posuzovat v kontextu všech dílčích aspektů souvisejících s touto otázkou. Praktická část naší práce bude doplněna pojednáním o charakteristických etnokulturních rysech severovýchodního Slovenska. V tomto směru se budeme opírat o poznatky získané na základě terénního výzkumu (viz též níže). Zatímco obsahem teoretické části bude

především analýza historických reálií, v praktické části chceme zaměřit pozornost především na současnost.

Podívejme se nyní podrobněji na jednotlivé části práce. Po základním vymezení předmětu našeho zájmu bude následovat kapitola věnovaná hodnocení literatury k danému tématu. Již skutečnost, že o tomto tématu byla napsána celá řada studií různého charakteru, svědčí o jeho značné složitosti a rozporuplnosti. Následovat bude kapitola věnovaná teoretickým a metodologickým otázkám souvisejícím s danou problematikou. Jejím obsahem bude především vymezení a definice klíčových pojmů užívaných v naší práci (etnická a neetnická menšina, regionalismus, etnicita, etnická, skupinová či regionální identita), a také si představíme některé metodologické přístupy ke studiu problémů s těmito pojmy souvisejících.

Další části práce se už budou plně věnovat zkoumanému tématu. Nejprve pojednáme o geografických, ekonomických a kulturních aspektech národnostní situace na severovýchodním Slovensku. Zeměpisná poloha, geomorfologický charakter krajiny, životní úroveň, charakter lidové kultury - to všechno jsou faktory, které - zvláště v případě tohoto regionu - silně ovlivňují celkový charakter života a mentalitu zdejších lidí a mají vliv i na problematiku jejich etnické sebeidentifikace. Tato kapitola bude mít především význam pro analýzu problematiky regionalismu a regionálních specifik (rozvíjeno dále v kap. 11). Další kapitoly se budou vesměs zabývat problémovými otázkami souvisejícími se zdejšími etnickými poměry. Interpretace původu, dějin nebo etnicity Rusínů a Ukrajinců žijících v této oblasti se liší podle toho, zda autoři patří k prorusínskému nebo k proukrajinskému směru. Není naším záměrem zaujímat vlastní stanoviska k těmto sporům, naopak chceme prezentovat a porovnávat argumenty zastánců obou orientací a analyzovat způsob jejich uvažování. Zároveň se budeme snažit pojednávat nejen o rozdílech mezi jednotlivými koncepcemi, ale také hledat průniky tam, kde se zastánci obou orientací shodují. Jistým doplňkem tematiky daných kapitol bude i prezentace dalších koncepcí (např. rusofilské).

Analýzu sporných otázek začneme pojednáním o původu Rusínů a Ukrajinců a vývoj osídlení této oblasti. S tím souvisí velmi důležitá otázka etnonymická. Další kapitola bude rozebírat kontroverzní a protiřečivé aspekty zdejších etnických poměrů, a to na podkladě podstatných mezníků historického a politického vývoje se zaměřením na 19. a zejména 20. století. Předmětem našeho zájmu v této části práce budou národnostní poměry v kontextu společensko-politických procesů v jednotlivých historických epochách (Rakousko-Uhersko, 1. československá republika, období vlády mocenského monopolu komunistické strany, období po roce 1989). Analýzu některých problémů řešených v této kapitole ještě více rozvineme v další kapitole speciálně se zabývající kontroverzními polemikami mezi zastánci prorusínské a proukrajinské orientace. Velký význam má pro tento region náboženská otázka (v mnoha aspektech možná důležitější pro zdejší poměry než etnická), které bude věnována další samostatná kapitola. Námi zkoumanou problematiku doplníme statistickými údaji a pojednáním o prostorovém rozmístění příslušníků jednotlivých etnik.

Zpracování tematiky dalších dvou kapitol se bude opírat o terénní výzkum, který jsme prováděli v některých národnostně smíšených lokalitách severovýchodního Slovenska (Snina, Ubľa a okolí). V první ze dvou prakticky zaměřených kapitol se budeme zabývat problematikou etnické sebeidentifikace občanů a jejich vztahu k dalším s tím souvisejícím otázkám (náboženství, vědomí lokální a regionální příslušnosti). Ke zjišťování informací o této problematice použijeme dotazníkovou metodu terénního výzkumu a příležitostné rozhovory s občany. Obsahem druhé kapitoly bude analýza současných národnostních a společenských poměrů a etnokulturních rysů námi zkoumaného regionu. V tomto směru se budeme opírat o poznatky získané pozorováním v terénu, rozhovory s občany, a také studiem literatury. Snahou naší práce je poukázat na mnohá specifika zdejšího regionu, která utváří celkový charakter života zdejších lidí. Poslední kapitola o regionalismu na sv. Slovensku nám také do určité míry rozvine a shrne mnohé problémy kapitol o geografických, náboženských

atd. poměrech. V konečném důsledku nás tedy bude zajímat vzájemný vztah a souvislosti mezi etnickou různorodostí a regionálními specifiky zdejšího regionu jako celku.

Předmětem našeho zájmu je oblast sv. Slovenska, ale vzhledem ke značnému prolínání kultury v oblasti karpatského regionu se v naší práci budeme opírat i o mnohé poznatky z Podkarpatské Rusi. Geografické, socioekonomické, etnokulturní ad. rysy severovýchodního Slovenska a nejzápadnější části současné Ukrajiny jsou velmi podobné, ne-li v mnoha směrech i totožné. Analýza těchto jevů bez ohledu na současné státní nebo administrativní hranice může také přispět k dokreslení mnoha námi řešených problémů.

2. HODNOCENÍ LITERATURY

Problematika rusínské a ukrajinské menšiny na východním Slovensku se zejména po roce 1989 stala předmětem značného zájmu řady badatelů v oblasti společenských věd, a také mnoha aktivistů především z řad občanů žijících ve zdejší oblasti. Bibliografii k tématu naší práce můžeme rozdělit do několika částí.

První skupinu představuje námi použitá literatura teoretické a metodologické povahy. Studii slovenského etnologa J. Botíka *Etnicita ako základná kategória národopisnej vedy* (uveřejněno v časopise Slovenský národopis) můžeme považovat za jakýsi vstup do problematiky. Systematicky uvádí výčet podstatných znaků charakterizujících *etnicitu*, klíčový pojem vztahující se k naší tématice. Přehledně také uvádí definice a charakteristiku dalších pojmů s tím souvisejících (etnická diferenciace, kmen, národ).

Pokud jde o problematiku etnických skupin a národnostních menšin, jsou v tomto směru užitečné úvodní kapitoly práce Leoše Šatavy *Národnostní menšiny v Evropě*, které se také zabývají vymezením užívaných pojmů (národnostní menšina, etnická minorita).

K otázkám regionalismu jsou dodnes přínosné mnohé studie uveřejněné ve starších etnografických sbornících a časopisech. Jedná se například o

práce *Viléma Pražáka* a *Jaroslava Štíky* (v časopise *Zprávy oblastního muzea jihovýchodní Moravy* v Gottwaldově v 60. letech) nebo *Jaroslava Kramaříka* (v již zmíněném sborníku *Strážnice 1946 – 1965*). Tyto články mají svůj význam především proto, že se zabývají metodologickými přístupy ke studiu etnografických oblastí.

Cenný přínos ke studiu výše zmiňovaných problémů představuje také studie polského etnografa Richarda Kukiera *Etnografické oblasti a etnické skupiny na polském území* (uveřejněno ve sborníku *Strážnice 1946 – 1965*), zejména proto, že se zabývá přehledným vymezením a charakteristikou etnických, etnografických a etnonymických skupin (více viz kap. 3).

Konečně nás v této souvislosti bude zajímat literatura vztahující se k problematice identity. Vedle studií z oboru etnologie mohou být pro danou problematiku vhodné i některé tituly z oblasti politologie a teorie mezinárodních vztahů (viz kap. 3).

Nyní přejdeme k literatuře zabývající se samotnou problematiku etnických poměrů na severovýchodním Slovensku. Před rokem 1989 se výzkum v této oblasti věnoval víceméně pouze ukrajinskému etniku jako celku¹. Po politické změně v roce 1989 začali autoři zabývající se těmito otázkami (*Ira, Podolák, Gajdoš, Sopoliga* ad.) ve svých pracích reflektovat složitost zdejších etnických poměrů a polemiky mezi zastánci prorusínské a proukrajinské orientace. Mnohdy přitom k těmto polemikám sami aktivně přispívají. Stěžejním problémem je v tomto směru tzv. rusínská otázka. Žánrové spektrum dané literatury sahá od odborných titulů až po víceméně propagační brožurky. Hranice mezi jednotlivými typy publikací je však velmi nejednoznačná. Z četby mnoha odborných studií je zřejmé, k jakému směru se daný autor hlásí (například celkem jednoznačná je proukrajinská orientace Miroslava Sopoligy). Jiní autoři zachovávají spíše odstup od přímých polemik. Z dalších odborných statí je cítit, že autoři pod vlivem

¹ Více např. in Bajcura I.: *Ukrajinská otázka v ČSSR*, Praha 1967

činnosti prorusínských aktivistů po roce 1989 přebrali některé jejich teze i slovní formulace ².

Zejména prorusínské spolky (Rusínská obroda, Společnost přátel Podkarpatské Rusi) začaly po roce 1989 vydávat literaturu propagačního charakteru, ve které poukazují hlavně na skutečnost, že v době komunistického režimu byla potlačována identita Rusínů (zejména brožurky z produkce *Edice Podkarpatská Rus*). I na proukrajinské straně se setkáváme s popularizačními články. Publikace tohoto druhu jsou vydávány výhradně za tím účelem, aby prezentovaly názory znesvářených stran. Málokdy je cítit snaha po vyjasnění sporných otázek formou výměny názorů a dialogu, převažuje snaha „očernit“ protivníka. Všechny články a publikace tohoto druhu se vyznačují vysokou mírou subjektivity a emocionality. Mají výrazně propagační až propagandistický charakter. Tomu odpovídají i slovní formulace včetně samotných titulků (*Země naděje, Nedělitelná svoboda, Tak nám Pán Boh pomáhaj*).

Významná je také literatura pojednávající o širších historických, kulturních či náboženských aspektech národnostních poměrů na východním Slovensku. V tomto směru je přínosná například práce Petra Žeňucha *Medzi Východom a Západom*, zabývající se prolínáním byzantské a slovanské tradice, zejména v oblasti náboženství (vliv řeckokatolické církve, používání jazyka při náboženských obřadech apod.).

Odborná i popularizační literatura na jedné straně přinesla (zejména po roce 1989) celou řadu (mnohdy i nových) informací a nastolila řadu problémů vztahujících se k dané tématice. Na druhou stranu (vzhledem k přetrvávajícímu napětí mezi zastánci dvou názorových směrů) nepomohlo bádání v dané oblasti k žádnému sblížení stanovisek obou táborů a vyjasnění sporných momentů.

² Např. Podolák P.: *Národnostné menšiny na Slovensku*, Martin 1998, též Konečný S.: *Rusíni na Slovensku*, in www.rusin.sk/download/rusini-sk/PDF, hesla *Rusíni na Slovensku* a *Ukrajinci na Slovensku* in *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska*, Bratislava 1995, s. 132, 275, 276

Zastavme se ještě u publikací věnovaných problematice regionálních (geografických, kulturních, socioekonomických apod.) rysů sv. Slovenska. Z tohoto hlediska je významná například práce Miroslava Sopoligy *Ukrajinci na Slovensku*, jejímž předmětem zájmu jsou otázky, kterých se i v naší práci dotýkáme (osídlení, lidová architektura). Vedle toho jsou v tomto směru významným zdrojem informací reportáže (též hojně uveřejňované v publikacích již zmíněné Edice Podkarpatská Rus) nebo denní tisk.

3. VYBRANÉ TEORETICKÉ A METODOLOGICKÉ OTÁZKY

V celé práci se budeme dotýkat otázek skupinové (národní, etnické, lokální, regionální) identifikace. Definovat, co je to *národ*, *etnicita* apod. není vždy jednoznačné³. Člověk jako společenská bytost vždy patří k několika sociálním organismům, které jsou vzájemně hierarchizovány⁴. Zvláště těžké je to právě v souvislosti s naší tematikou. Obyvatel severovýchodního Slovenska může cítit svou příslušnost k rusínskému etniku (nebo subetniku), ukrajinskému národu, dále slovenskému národu ve smyslu etnickém nebo politickém (příslušnost ke Slovensku jako státnímu celku). Vzhledem k silnému regionalismu na Slovensku u něj může převažovat vztah k danému regionu. Občan sv. Slovenska může též deklarovat svou příslušnost k některé etnografické skupině (šarišská, př. zemplínská, lemkovská). Všechny uvedené kategorie mají nějaký vztah k *etnicitě*.

Etnicita je vnímána jako soubor vlastností, které členové určité společnosti nabyli v důsledku historického vývoje a specifických přírodních a společenských podmínek a na základě kterých se odlišují od jiných etnických společenství⁵. Za základní složky etnicity jsou

³ Více např. in Botík J.: *Etnicita jako základná kategória národopisnej vedy*, in Slovenský národopis 1/1991

⁴ Bromlej J.: *Etnos a etnografija*, Bratislava 1980, s. 17

⁵ Botík J.:....., s. 19

považovány jazyk, kultura, etnické vědomí a etnické pojmenování (etnonym) ⁶.

Na sv. Slovensku žijí příslušníci „státotvorného“ slovenského národa, a dále Rusíni a Ukrajinci, kteří bývají považováni za příslušníky národnostních menšin. S ohledem na složitost zdejších etnických poměrů se alespoň stručně a schématicky podívejme na některé přístupy ke studiu těchto menšin a s tím související pojmy.

Často se setkáváme s označením *národnost*. Ta bývá chápána jako příslušnost k národu a etnické minoritě, může to být i synonymum k pojmu národnostní menšina, zároveň se uvádí, že se jedná o etnické společenství v přednárodním stadiu vývoje ⁷.

Pojem *národnostní menšina* je dost mnohovýznamový, zpravidla bývá užíván pro označení etnických společenství s výjimkou státních národů na „vlastním“ teritoriu ⁸. Národnostní menšiny jsou části obyvatel (příslušníků) státu, lišící se od převládající většiny obyvatel z hlediska národnosti, náboženství, jazyka nebo rasy ⁹. V literatuře se též používá pojem *etnická skupina* nebo *etnikum* ¹⁰. Leoš Šatava vymezuje čtyři typy těchto skupin:

- 28) etnika, která nemají svůj vlastní stát
- 2) příslušníci etnik majících svůj vlastní stát, ale sídlících jako menšina ve státě jiném
- 3) specifická etnická společenství (Romové, Židé)
- 4) etnografické skupiny ¹¹.

Dalším nosným přístupem může být postup již zmíněného polského etnografa Richarda Kukiera. Ten vyčlenil tři skupiny – etnická, etnografická a etnonymická.

⁶ Tamtéž

⁷ Konečný S.: *Etnické menšiny na Slovensku a niektoré terminologické problémy*, in *Človek a spoločnosť* 3/2000, in www.saske.sk/cas/3-2000/

⁸ Šatava L.: *Národnostní menšiny v Evropě*, Praha 1994, s. 16

⁹ Tamtéž

¹⁰ Tamtéž, s. 17

¹¹ Více in Šatava L.:s. 22 - 27

Etnickou skupinu charakterizuje jako společenství lidí vyznačující se těmito vlastnostmi:

- 1) odlišný jazyk nebo aspoň výrazně se odlišující dialekt
- 2) pocit jisté blízkosti, který spojuje členy a jemuž jako negativ odpovídá pocit cizosti v poměru k analogickým skupinám
- 3) odlišné vlastní pojmenování nebo přinejmenším název sousedních skupin nebo skupin zeměpisně blízkých
- 4) vlastní kultura ¹².

V souvislosti s regionem severovýchodního Slovenska nás jistě bude zajímat také *etnografická skupina*. Ta zahrnuje okruh lidí, kteří obývají jisté zeměpisné území, mají pocit své skupinové sounáležitosti, pocit plynoucí z vědomí odlišnosti vlastní kultury ¹³.

Etnonymická skupina představuje část obyvatelstva určitého nevelkého území, které se odlišuje od blízkých obyvatel jistými kulturními vlastnostmi a má příslušný název, v několika případech jsou to obyvatelé, kteří se liší vědomím zvláštnosti vlastní kultury a názvu ¹⁴.

Etnonyma jsou pak pojmenování národů, etnických skupin a regionálních společenství ¹⁵.

Minority ve společnosti nejsou spojovány pouze s etnickou dimenzí, ale ve společnosti existují též různé skupiny lidí, které se odlišují od běžných norem nebo postojů většiny obyvatel (náboženská orientace, rasa, homosexuálové, feministky atd.). Nosným přístupem je pak dělení menšin na *etnické* a *neetnické* ¹⁶. Také kategorie neetnických minorit bude pro nás důležitá, ať už proto, že z důvodu neujasněné etnické sebeidentifikace občanů je těžké odlišit dané etnické skupiny, tak i proto, že v této oblasti můžeme vymezit skupiny i na jiném než etnickém principu, zejména

¹² Kukier R.: *Etnografické oblasti a etnické skupiny na polském území*, in Strážnice 1946 – 1965, Brno 1966, s. 299, 300

¹³ Kukier R.:, s. 300

¹⁴ Tamtéž

¹⁵ Botík J.:, s. 21

¹⁶ Např. in Krno S.: *Menšiny v politike*, in Politológia, Nitra 1999, s. 176 - 193

náboženském (pravoslavní – řeckokatolíci). Při zohledňování více kritérií můžeme také používat v etnologii běžně rozšířený pojem *regionální skupina*, představující určitou zastřešující kategorii, i když na druhé straně mnohé skupiny nemají lokální zakotvení ¹⁷.

Z výše uvedených pojednání vyplývá, že problematika etnických skupin není tak jednoduchá, což je důležité si uvědomit tím spíše v souvislosti s naší tematikou.

S problematikou etnicity souvisí pojem *identita*. Můžeme jí nejjednodušeji definovat jako totožnost ¹⁸, tj. ztotožnění se s něčím. V etnopolitickém kontextu se běžně užívá k označení sebeidentifikace ¹⁹. Identitu mají lidské bytosti s vědomím, společnosti, státy, instituce apod. Je vnímána tak, že příslušný subjekt (národ, stát, instituce) se odlišuje od jiného subjektu, zároveň vyjadřuje své charakteristické rysy různými způsoby (ve slovech, gestech, praktických úkonech atd.) tak, aby se mohl ujistit, že má existovat a že členové dané pospolitosti mají důvod k ní patřit ²⁰. Nás bude konkrétně zajímat národní identita a další s ní související (regionální, identita etnických nebo etnografických skupin). V souvislosti s národní identitou je hlavně pro Evropu charakteristické prolínání integračních a dezintegračních tendencí v historii. Rozklad na menší celky a potřeba se odlišit se již více než sto let projevuje formováním národních států, snahou respektovat práva menšin a uchovávat jejich jazyk, kulturu, etnické povědomí apod. Pokud se budeme zabývat tím, co přispívá k tvorbě národní identity, je třeba si uvědomit dvě roviny - dezintegrační navenek (snaha odlišit se od druhého) a integrační dovnitř (vědomí pospolitosti, společných zájmů atd.). Za znaky národní identity bývá pokládán jazyk, území, etnický původ nebo stát ²¹. Budeme-li zmíněnou problematiku dále rozvádět, příslušníci národa nebo etnické

¹⁷ Tomandl M.: *Etnologie sociálních skupin (studijní text)*, el. verze

¹⁸ *Slovník cizích slov*, Praha 1966, s. 190

¹⁹ Scruton R.: *Slovník politického myšlení*, Brno 1989, s. 40, 41

²⁰ Tamtéž

²¹ Mistrík E.: *Integrujúca sa Európa. Občan a kultúra*, Bratislava 1999, s. 70

skupiny mají snahu samostatně rozhodovat o svých záležitostech, uspořádat si své jazykové záležitosti (kodifikace spisovného jazyka, jazykový zákon, udržování menšinových jazyků), snaží se o ochranu svého území a národního bohatství, mají své vlastní symboly²². Národní identita vzniká na základě národního povědomí, tj. hrdostí na něco, co mají příslušníci národa společného²³. V konkrétní rovině bychom mohli uvést různé příklady této hrdosti - na vlastní státnost, krajinu, sídla, kulturu, historické osobnosti.

Další teoretickou dimenzí vztahující se k našemu tématu je problém *regionalismu*. Pro život člověka i společenské skupiny má velký význam prostředí, ve kterém žije. Problematika vymezení odlišností ve způsobu života je předmětem zájmu několika vědních disciplín, zejména etnologie, geografie, historie, filologie, sociologie ad. V etnologické literatuře bývají vymezeny tři typy oblastí – *etnická*, *etnografická* a *oblast rozšíření určitého kulturního jevu* nebo *jeho typické formy*²⁴. Vzhledem k již zmíněné složitosti poměrů ve zkoumané oblasti nás budou zajímat všechny tři typy.

Etnickou oblastí se zpravidla rozumí území určitého národa nebo etnické skupiny, přičemž jeho hranice jsou zpravidla jasně vymezené, především po jazykové stránce²⁵.

Etnografickou oblastí rozumíme část určitého národního celku, která se výrazně odlišuje svou lidovou kulturou od sousední, přičemž by vždy mělo jít o komplexní postižení dané kultury²⁶. Pokud jde o kritéria vymezující tuto oblast, ve studiích zabývajících se touto problematikou se uvádějí faktory geografické (poloha, klimatické poměry, bonita půdy, vegetace), dále historický vývoj, tradice, hospodářsko-výrobní a sociální poměry,

²² Mistrík E.:....., s. 73 - 75

²³ Tamtéž

²⁴ Kramařík J.: , s. 85

²⁵ Tamtéž

²⁶ Tamtéž

kulturní a etnografické jevy (lidové stavby, zemědělství, strava), jazyk a nářečí, vědomí sounáležitosti obyvatel ²⁷.

Relevance zmíněných faktorů a jejich určení jako kritéria pro vymezení etnografické oblasti jsou různá, vždy záleží na poměrech v dané oblasti. Čeští etnologové se hodně zabývali výzkumem etnografických oblastí na území českých zemí. V této souvislosti je jedním z jejich poznatků skutečnost, že se zásadně liší hlavní kritérium pro určení těchto oblastí v západní a východní části českých zemí. V Čechách se uvádí jako hlavní faktor geografické (přírodní) podmínky, naproti tomu na Moravě je klíčové hledisko jazykové (nářečové) ²⁸.

Etnografickou rajonizací se zabývala také Soňa Kovačevičová, která na základě dvou přístupů (vertikálního a horizontálního) vyčlenila čtyři regiony na území Slovenska ²⁹. Vertikální členění je založeno na materiální kultuře a způsobu života jako hlavních faktorech rozdělujících Slovensko na horskou severní a rovinatou jižní část. Horské oblasti se vyznačovaly pastevectvím a chovem dobytka. Nížinaté a rovinaté regiony charakterizovalo husté zalidnění, úrodné plochy umožnily pěstování zemědělských plodin. Horizontální rozdělení Slovenska na západní a východní část naproti tomu souvisí s duchovní kulturou a celkovým vymezením Evropy na západní (Řím) a východní kulturu (Byzanc). Další je hledisko jazykové. Ve starších obdobích bylo slovenské jazykové teritorium rozděleno na dvě základní nářečové oblasti – jihozápadoslovenskou a severovýchodoslovenskou ³⁰. Toto binární dělení

²⁷ Více in Štika J.: *K otázce studia etnografických oblastí*, in Zprávy oblastního muzea jv. Moravy v Gottwaldově 3/1966, s. 118 – 129 ad.

²⁸ Tamtéž

²⁹ Kovačevičová S.: *Etnografický atlas Slovenska – pokus o interpretáciu vybraných výsledkov prípravy diela*, in Slovenský národopis 2/1982, s. 275 – 291, též in Gracianskaja N.: *K problému etnografickej rajonizácie Slovenska*, in Slovenský národopis 4/1985, s. 736 - 745

³⁰ Habovštiak A.: *K otázke genézie slovenských nářečí*, in Slavica Slovaca 13/1978, s. 43 - 56

vychází z diferenciacie jednotného praslovanského jazyka a je dáváno do souvislosti s vývojem slovanského osídlení v oblasti Podunají³¹.

Všechny výše zmíněné přístupy a kategorie nás mohou v různé míře zajímat v souvislosti s naší tematikou. Až její konkrétní a podrobnější výzkum nám však může zodpovědně odpovědět na mnohé otázky. Představují obyvatelé sv. Slovenska nějakou regionální skupinu? Jaké etnické minority můžeme vymezit v této oblasti (v kontextu sporu o tzv. rusínskou otázku)? Můžeme hovořit o jiných typech minorit (skupin) v tomto regionu? A konečně představuje severovýchodní Slovensko nějaký typ (etnografický, oblast specifických kulturních jevů) regionu? Toto všechno jsou otázky, které nás budou zajímat.

4. GEOGRAFICKÉ, EKONOMICKÉ A KULTURNÍ DETERMINANTY ETNICKÝCH POMĚRŮ

Jak již bylo řečeno, předmětem našeho zájmu je etnicky smíšená oblast severovýchodního Slovenska, ve které se stýkají příslušníci všech již zmíněných etnických skupin a příznivci všech názorových orientací. Při přesnějším vymezení námi zkoumaného regionu si můžeme pomoci hranicemi bývalých administrativních okresů z let 1960 – 1996. Jedná se především o okresy Svidník a Humenné, kde je největší koncentrace rusínské a ukrajinské minority (více v kap. 9), částečně nás budou zajímat také obce v okresech Michalovce, Bardejov, Prešov, případně Vranov nad Topľou. Toto území se v historii vždy vyznačovalo výrazně periferním postavením. Také dnes se jedná o nejdlehlší oblast v rámci Slovenska – příhraniční region s Polskem a Ukrajinou. Je to region převážně hornatý, který je na jihu ohraničen pohořím Vihorlát, na severu Nízkými Beskydy, Užskou hornatinou, ze západu je lemován Čerchovským pohořím, Šarišskou vrchovinou a Slanským pohořím. Velká část tohoto území je zalesněna. Husté lesy (případně i pralesy) jsou doplňovány loukami a pastvinami. Mezi významné řeky patří Poprad, Hornád, Torysa, Topľa a Laborec s přítoky Ondava a Ciroch. V regionu se nacházejí pestrá a bohatá rostlinná a

³¹ Gracianskaja N.:....., s. 741

živočišná společenství. Díky tomu jsou mnohé lokality vyhlášeny jako chráněné krajinné oblasti (např. CHKO Východné Karpaty). Půda převažovala lesní hnědá, nivní a hnědozemě. Podnebí je zde mírně kontinentální. Přírodní bohatství značně ovlivňovalo způsob hospodaření, výroby a stavitelství (využívání vody, dřevo jako stavební materiál) ³².

Složité procesy etnické identifikace obyvatel probíhaly v podmínkách velké hospodářské i sociální zaostalosti, která byla pro tento region vždy příznačná a vyplývala i ze zmíněných geograficky daných podmínek. Ekonomické poměry regionu byly určovány jeho periferním postavením, hornatým a nepřístupným územím nebo nevyvinutou infrastrukturou. Zdejší společnost byla po staletí rustikální, usazoval se tu téměř výlučně rolnický nebo rolnicko-pastevecký živel ³³. Nezformovala se tu šlechta, až do konce 18. století rusínská (ukrajinská) společnost téměř nežila ve městech. Neexistovala zde silnější vrstva měšťanů, městských řemeslníků a obchodníků. Nejvíce byly zastoupeny dvě složky obyvatel – poddaní rolníci a duchovenstvo ³⁴. Zemědělství a pastevectví představovaly dvě dominantní zaměstnání zdejších obyvatel až do poloviny 20. století ³⁵. Priorita jednotlivých forem hospodaření byla determinována prostředím. Zemědělská výroba převažovala v nížinatých oblastech, chov dobytka (hlavně ovcí) ve vysokohorských.

Zdejší společnost neměla žádná privilegia a ve feudálním systému patřili její příslušníci do kategorie závislého obyvatelstva. Také byli zatíženi zeměpanskými poplatky a platbami ³⁶. Mezi obyvateli byla část zámožnějších, která vlastnila stáda ovcí. Mnoho lidí bylo ale velmi

³² Více o přírodních a klimatických poměrech např. in Sopoliga M.: *Ukrajinci na Slovensku. Etnokultúrne tradície z aspektu osídlenia, ľudovej architektúry a bývania*, Komárno – Dunajská Streda 2002, s. 25 - 29

³³ Sopoliga M.: *K problematike etnickej histórie a národnostnej identifikácie Ukrajincov na Slovensku*, in *Etnologické rozpravy* 2/2002, s. 65

³⁴ Haraksim E.: *Rutheni – Ruténi – Rusíni*, in *História* 6/2002, s. 30

³⁵ Sopoliga M.: *Ukrajinci.....*, s. 28

³⁶ Haraksim E.: *Rutheni.....* s. 30

chudých. Takoví kromě obydlí nic nevlastnili a živořili ³⁷. Obživu nacházeli obyvatelé v domácí výrobě šindelů, dýh, dřevěných misek, tkaní plátna nebo formanství ³⁸. I v pramenech byly některé obce charakterizovány jako žebrácké a velmi chudé ³⁹. V souvislosti s tím se také mezi zdejšími lidem rozvíjelo zbojnictví.

Předpoklady pro ekonomický a společenský rozvoj zdejší oblasti se ještě více zhoršily ve druhé polovině 19. století. Základní masa rolníků toužila vlastnit půdu, její život však charakterizovala bída, silný sociální útlak a vykořisťování. V 90. letech 19. století se začalo šířit masové vystěhovalectví do USA, Kanady a států západní Evropy. Vůči zdejším obyvatelům, tak jako všem nemadžarským národům uplatňovaly vládnoucí kruhy v Uhersku politiku tvrdé maďarizace. I po roce 1918 patřilo severovýchodní Slovensko k hospodářsky, sociálně a kulturně nejzaostalejším částem republiky. Větší a moderní průmysl se tu nerozvíjel. V průmyslu a řemeslné výrobě našla své uplatnění pouhá 3% obyvatel ⁴⁰. Převládaly drobné podniky na těžbu a zpracování dřeva, dřevěného uhlí, mlýny, lihovary ⁴¹. Převážná část obyvatel pracovala v zemědělství ⁴². Byla tu vysoká nezaměstnanost ⁴³. Zemědělská malovýroba byla málo efektivní s omezeným sortimentem a nízkou produktivitou práce. Počet emigrantů ze Šarišské, Zemplínské a Spišské župy dosahoval téměř dvojnásobku ve srovnání s celoslovenským průměrem ⁴⁴.

Po roce 1945 přispěla realizace úloh v hospodářské a sociální oblasti ke snižování zaostalosti severovýchodního Slovenska. To však probíhalo velmi obtížně. Rozmístění a odvětvová struktura budovaného průmyslu, stejně jako tempo a metody kolektivizace zemědělství ne vždy respektovaly

³⁷ Tamtéž, s. 31

³⁸ Tamtéž

³⁹ Tamtéž

⁴⁰ Konečný S.: *Rusíni – Ukrajinci*, in *História* 6/2002, s. 32

⁴¹ *Encyklopédia*, s. 132

⁴² Tamtéž

⁴³ Tamtéž

⁴⁴ Konečný S.: *Rusíni – Ukrajinci.....*, s. 32

specifika této oblasti a jejich obyvatel. Nedochovalo k pozitivnímu ovlivňování národního povědomí zdejších etnik. Pokud se v nějaké míře projevovaly modernizační trendy, pak působily spíše jako asimilační faktory ⁴⁵ (viz též kap. 7 a 11).

Periferní postavení v rámci státu, nevyvinutá infrastruktura, hospodářská a sociální zaostalost, omezené kontakty s okolním světem – to všechno přispívalo k udržování značně konzervativního charakteru zdejší oblasti a znemožňovalo procesy celkové modernizace. Tyto skutečnosti ovlivnily mentalitu obyvatel, která se vyznačovala zejména nízkou mírou sebevědomí, bezbřehou poslušností, podřízeností, skromností, zachováním mnoha archaických zvyků ⁴⁶. Výše uvedené charakteristiky této oblasti a vlastnosti zdejších vesnických obyvatel jsou jevem dlouhodobým. Odlehlost severovýchodního Slovenska se v mnoha směrech projevovala i tím, že v souvislosti se společenskými změnami nedocházelo k adaptaci tohoto regionu na nové podmínky v souladu s celkovým vývojem ve státě. Týká se to zejména nejvýchodnějších lokalit (Ubl'a, Uličská dolina). Zde například až do začátku 70. let přetrvávalo soukromé podnikání ⁴⁷.

Dodnes se tento region vyznačuje ve srovnání s jinými oblastmi Slovenska nízkou hospodářskou, sociální a životní úrovní. S tím souvisí skutečnost, že lidé ztrácejí víru v možnost svého pracovního uplatnění a z toho vyplývajícího ekonomického zaopatření a stěhují se do ekonomicky perspektivnějších regionů ⁴⁸. Všechny tyto skutečnosti mají značný vliv i na etnokulturní, náboženské a politické formování této společnosti ⁴⁹.

Po stránce kulturní je oblast severovýchodního Slovenska charakteristická mnoha pozoruhodnostmi, ať již to jsou lidové stavby, tradice nebo duchovní sféra. Toto území se vyznačuje především tím, že se

⁴⁵ Tamtéž, s. 33

⁴⁶ Sopoliga M.: *K problematike etnickej histórie.....*, s. 65, Sopoliga M.: *Ukrajinci*, s. 14 ad.

⁴⁷ Šimončíč A.: *Tu sa už len umiera*, in *Magazín SME* 24. 2. 2001, s. 8

⁴⁸ Tamtéž

⁴⁹ Sopoliga M.: *K problematike etnickej histórie.....*, s. 66

nachází na rozhraní dvou velkých světových kultur – západní (římské, katolické) a východní (byzantské, ortodoxní).

Kulturu můžeme rozdělit na dvě sféry – vysoká a nízká ⁵⁰. V případě východoslovenských Rusínů, Ukrajinců i Slováků mají své místo jak tradice profesionální kultury rozšiřované zejména inteligencí (Divadlo A. Duchnoviče v Prešově a další soubory), tak i kultury lidové. Přes etnickou různorodost se kultura zdejší oblasti vyznačuje mnoha shodnými rysy. Obyvatelstvo karpatského oblouku bylo společně determinováno stejnými přírodními podmínkami, shodné byly druhy zaměstnání a podobnost sociálně-historických podmínek vývoje. Mezi příslušníky jednotlivých etnik není jazyková bariéra a historická nevyhnutelnost je poznačila společnými osudy v boji za zachování národní svébytnosti a sociální svobody ⁵¹. Vzájemné kontakty jednotlivých etnik a etnických skupin a migrace podměnily shody v kultuře ⁵². Pro podobu zdejší lidové architektury bylo určující dřevo jako základní stavební materiál, který určoval shodné rysy ve stavební kultuře. Tato oblast patří do skupiny *karpatského srubového domu*, který je představován různými rolnickými a hospodářskými stavbami se slaměnými a šindelovými střechami. Asi nejvýraznějším projevem lidového stavitelství jsou dřevěné kostelíky (*cerkvi*). Podstatnou součástí zdejších kulturních projevů jsou *ikony*, v pravoslavném církevním umění malířská nebo plastická vyobrazení Krista a světců. Z materiální lidové tvorby můžeme ještě uvést malované velikonoční kraslice nebo výšivky ⁵³. V oblasti folklóru bývají jako projevy zdejšího umění uváděny například velikonoční chorovody, kořadky, šchedrivky, svatební písně, uspávkanky, balady nebo pohádky ⁵⁴.

⁵⁰ Sopoliga M.: *K problematike vývoja etnickej menšiny Rusínov-Ukrajincov na Slovensku*, in *Etnologické rozpravy* 1-2/1997, s. 58

⁵¹ Sopoliga M.: *Ukrajinci.....*, s. 8

⁵² *Expozícia ľudovej architektúry v Bardejovských Kúpeľoch*, Úvod, nestr.

⁵³ Magocsi P.: *Karpatskí Rusíni*, in www.rusin.sk/download/brozurka.pdf, s. 2

⁵⁴ *Encyklopédia.....*, s. 132

Charakteristickým a významným rysem místní kultury je náboženství (viz kap. 8 a 11).

Výše uvedené záležitosti však nejsou v rozporu s tím, že v rámci tohoto regionu existují regionální zvláštnosti a rozdíly v charakteru kulturních projevů, které mohou být dány i různorodou etnickou skladbou obyvatel. Samostatnou kapitolou by bylo zkoumání lidové kultury z hlediska jednotlivých etnik, což je však nesmírně obtížné a bylo by to téma na samostatnou studii. Podívejme se však alespoň na několik skutečností. Výše uvedené prvky lidového stavitelství (například dřevěné kostelíky) bývají pokládány za projev kultury rusínského nebo ukrajinského etnika s tím, že Slováci žijící na severovýchodním Slovensku si tyto památky nikdy nepřisvojili⁵⁵. Obyvatelstvo regionu se dělí na několik podskupin s vlastním dialektem, folklórem a tradicemi⁵⁶. Situace je však složitější tím spíše, že i v rámci jednotlivých etnik existují etnografické zvláštnosti. Například Rusíni (nebo Rusíni-Ukrajinci) jsou rozděleni na několik skupin (Bojkové, Huculové, Lemkové) odlišujících se jazykem, způsobem hospodaření, stavitelstvím, oděvem i mentalitou⁵⁷. V oblasti lidové architektury například můžeme vymezit bojkovský, lemkovský a huculský typ domu⁵⁸. Etnografická diferenciacie Rusínů bývá i argumentem zastánců proukrajinské orientace v tom smyslu, že etnická hranice nevede mezi Rusíny a Ukrajinci.

Zatímco v minulosti byl život lidí determinován sociálním a národnostním útlakem, ekonomické a společenské procesy zejména ve druhé polovině 20. století významnou mírou přispívaly k tomu, že se ztrácely mnohé prvky svéráznosti a regionálních kulturních či etnografických odlišností. Na jedné straně přetrvávalo uchování tradičních

⁵⁵ Sopoliga M.: *Ukrajinci*....., s. 145

⁵⁶ Podolák P.: *Národnostné menšiny*....., s. 48

⁵⁷ *Encyklopédia*....., s. 132

⁵⁸ Např. Havel J.: *Dřevěné kostelíky na Podkarpatské Rusi*, Praha 2004, s. 16 – 19, též Sopoliga M.: *Ukrajinci na Slovensku*

hodnot, na druhé straně docházelo k nivelizaci a unifikaci lokálních jevů⁵⁹. Vzájemné soužití příslušníků jednotlivých etnik a společenské okolnosti (stěhování do měst, vznik smíšených manželství) vedly k asimilaci a akulturaci⁶⁰. Tento faktor je třeba také vzít do úvahy, protože přispívá k tomu, že vymezení specifické lidové kultury slovenské, rusínské či ukrajinské je pak mnohem složitější.

5. OTÁZKA PUVODU OBYVATEL. VÝVOJ OSÍDLENÍ

Jak již bylo řečeno, mimořádně složité etnické procesy na sv. Slovensku a problémy s nimi související jsou analyzovány autory několika národností a ideových koncepcí. V tomto směru se setkáváme s mnoha protichůdnými interpretacemi těchto problémů.

Prvním předmětem sporu je otázka etnogeneze a některé momenty vývoje osídlení. Jaký je původ zdejších obyvatel a do jakého období můžeme datovat počátky příchodu obyvatel do této oblasti? Názory se liší podle toho, zda autoři inklinují k prorusínské nebo proukrajinské orientaci. „Prorusíni“ zdůrazňují tzv. valašskou kolonizaci, „proukrajinci“ východoslovanský původ Rusínů (a Ukrajinců).

Většina literatury se shoduje v mnoha skutečnostech. Zdejší obyvatelstvo je autochtonní. Počátky osídlení severovýchodního Slovenska sahají do 6. a 7. století⁶¹. V 10. století dochází ke sjednocování východoslovanských kmenů v rámci státního útvaru *Kyjevská Rus*. Ta se posléze rozpadá a v souvislosti s tím nastává etnická diferenciaci východních Slovanů (základ ruského, ukrajinského či běloruského národa). V 10. a 11. století vznikaly na území dnešního východního Slovenska ruské osady obývané strážci. Ti plnili pro uherské krále podobné funkce jako

⁵⁹ Sopoliga M.: *K problematike vývoja*, s. 58, srov. též Leščák M.: *K niektorým aspektom vývinu slovenskej ľudovej kultúry po roku 1945*, in Slovenský národopis 3/1980, s. 365 - 370

⁶⁰ Sopoliga M.: *K problematike vývoja.....*, s. 59, též Magocsi P.: *Karpatskí Rusíni.....*, s. 1

⁶¹ Srov. Magocsi P.: *Rusíni a jejich vlast*, Praha 1996, s. 60 a Sopoliga M.: *K problematike etnickej histórie.....*, s. 62

Jazygové, Polovci, Kumáni nebo Pečeněhové⁶². Staroruské *strážní osady* není možné podle některých autorů ještě dávat do přímé souvislosti s osadami rusínskými⁶³. Ty vznikaly až pozdějším dosídlováním severovýchodního Slovenska rusínským (ukrajinským) etnikem⁶⁴. Na osídlovací procesy měly značný vliv nájezdy Tatarů⁶⁵.

Obě orientace se shodnou na tom, že rozhodující podíl na osídlení této oblasti měla tzv. *valašská kolonizace*⁶⁶. Ta zasáhla slovenské teritorium v první polovině 14. století a trvala do 17. století. Do 15. a 16. století se datuje dovršení zdejšího osídlení rolnickým obyvatelstvem, které hledalo nové pracovní možnosti. Názory na některé aspekty valašské kolonizace se však liší. V prorusínské literatuře se uvádí, že valašští kolonisté nebyli etnicky homogenní, byli mezi nimi Rumuni z Valašska a Sedmihradska, kteří byli promíšeni s Ukrajinci, Poláky a Maďary⁶⁷. Osobitost Rusínů je dána kontakty jejich se západními i východními Slovany⁶⁸. V proukrajinské literatuře se setkáváme s tím, že zdůrazňování tzv. valašské teorie má zpochybnit ukrajinský (východoslovanský) charakter obyvatelstva na severovýchodním Slovensku⁶⁹. Jednoznačně se popírá rumunský či polský etnický substrát mezi kolonizátory⁷⁰. S tím souvisí i rozdílné pohledy na některé další aspekty pastevecké valašské kolonizace (tzv. valašské právo, podíl pastevců, vymezení pojmu valach – sociálně právní versus

⁶² Gajdoš M., Konečný S.: *Rusíni a politický vývoj na Slovensku (medzníky – problémy – perspektivy)*, in *Človek a spoločnosť* 4/1998, in www.saske.sk/cas/4-98/, Sopoliga M.: *K problematike etnickej histórie.....*, s. 63

⁶³ Konečný S.: *Rusíni na Slovensku.....*, s. 1

⁶⁴ Tamtéž

⁶⁵ Gajdoš M., Konečný S.: *Rusíni a politický vývoj.....*, Sopoliga M.: *K problematike etnickej histórie....*, s. 64

⁶⁶ Srov. Haraksim L.: *Rutheni.....*, s. 30, Gajdoš M., Konečný S.: *Rusíni a politický vývoj.....* a Sopoliga M.: *Ukrajinci.....*, s. 35

⁶⁷ Konečný S.: *Rusíni na Slovensku.....*, s. 1

⁶⁸ Tamtéž

⁶⁹ Sopoliga M.: *K problematike etnickej histórie.....*, s. 65

⁷⁰ Tamtéž

etnokulturní obsah, vztah mezi pojmy rusínský a valašský)⁷¹. Příliš zásadní rozdíly v literatuře nenajdeme, jednotliví autoři spíše kladou důraz na některé skutečnosti. Danou problematiku můžeme doplnit ještě konstatováním z jedné v zásadě „neutrální“ publikace, ve které se přímo uvádí, že valašská kolonizace byla etnicky východoslovanská (rusínská, ukrajinská)⁷².

Důležitá a také rozporuplná je otázka etnonymická. Pojem *Rusín* postupně označoval příslušníka východních Slovanů, později staroruské národnosti, Malorusa z pravobřežní Ukrajiny, uherského Malorusa, Ukrajince, Rusína-Ukrajince i zástupce samostatného rusínského etnika⁷³. Kromě toho se setkáváme s pojmy Uhrorus, Uhrorusín, Karpatorus, Karpatorusín, Podkarpatský Rusín, Rutén apod.⁷⁴. Zastánci obou přesvědčení se shodnou na tom, že ne všichni obyvatelé severovýchodního Slovenska se hlásí k ukrajinské národnosti. Podstatná část se identifikuje s etnonymem *Rusíni* nebo *Rusnáci* (od toho též adjektivum *ruskij* nebo *rusnackij*).

V obou koncepcích najdeme také shodu v tom, že pojem Rusín souvisí s pojmem *Rus*. Ten se začal používat v souvislosti se sjednocováním východoslovanských kmenů a vznikem státního útvaru Kyjevská Rus v 10. století⁷⁵. Zde můžeme hledat původ termínů Rusové (Rosi), Rusíni, ruští lidé. Již od poloviny 9. století nabyl pojem *ruský* všeobecného rozšíření. Po rozpadu Kyjevské Rusi dochází k etnické diferenciaci východních Slovanů, a tím i k výskytu dalších pojmů. Vznikají např. tzv. *moskoviti*, obyvatelé

⁷¹ Více např. in Haraksim E.: *Rutheni.....*, s. 30 a Sopoliga M.: *K problematike etnickej histórie.....*, s. 65

⁷² Žeňuch P.: *Medzi Západom a Východom. Byzantsko-slovanská tradícia, kultúra a jazyk na východnom Slovensku*, Bratislava 2000, s. 135

⁷³ Konečný S.: *Etnické menšiny na Slovensku.....*

⁷⁴ Sopoliga M.: *K problematike vývoja.....*, s. 57

⁷⁵ Plišková A.: *Rusíni ako terminologický či národnostný problém strednej Európy?*, in *Človek a spoločnosť* 3/2000, in www.saske/cas/3-2000/ a Sopoliga M.: *K problematike etnickej histórie.....*, s. 63

Moskevského knížectví, Rusové v užším slova smyslu ⁷⁶. Pokud jde o původ etnonymu *Ukrajinci*, ten se postupně rozšiřuje od 12. století. Zpočátku se používal pro označení okrajového území – *okraina*, *okrajová krajina* ⁷⁷. Později v 16. a 17. století se tak označovalo okrajové území tehdejšího polského státu.

Vztah mezi pojmy Rusín a Ukrajinec je velmi nejednoznačný. Prorusínská orientace uznává, že etnonym Rusín symbolizuje sepětí s východními Slovy a s etnonymem Rus označujícím obyvatele Kyjevské Rusi ⁷⁸. Používání etnonymu Rusín ale také považují jako důkaz, že Rusíni nejsou součástí ukrajinského národa ⁷⁹. „Prorusíni“ dále uvažují takto: po pádu Kyjevské Rusi se pojem Rus používal pouze pro označení části východních Slovanů, a to obyvatel Ukrajiny a Běloruska. V 19. století se v souvislosti s formováním národního hnutí začaly prosazovat pojmy Ukrajinec a Bělorus a pojem Rusín již označoval pouze obyvatele nejdlehlších západních oblastí území obývaného východními Slovy (Halič, Bukovina, Podkarpatí) ⁸⁰. Odtud pak vychází používání pojmu Rusín (podkarpatský Rusín), který přežil až do 20. století.

Proukrajínští stoupenci považují názvy Rusín a Ukrajinec za synonyma. Termín Rusín je pouze starší ekvivalent názvu Ukrajinec (v tom se s „prorusíny“ shodnou). Je to historické označení pro Ukrajince, které se traduje od časů Kyjevské Rusi (odvozeno od Rus, ruský). Z ruské etnické skupiny zformované v době Kyjevské Rusi se vyvinul i ukrajinský národ. Rusi (Rusíni, starorusové) jsou tak předchůdci dnešních Ukrajinců ⁸¹. Používání pojmu Ukrajinec pro obyvatele severovýchodního Slovenska a Podkarpatí byl nepřijatelný pro mocenské zájmy v této oblasti. Termín

⁷⁶ Sopoliga M.: *K problematike etnickej histórie.....*, s. 63

⁷⁷ Doruľa J.: *Slováci v dejinách jazykových vzťahov*, Bratislava 1977, s. 6

⁷⁸ Magocsi P.: *Karpatskí Rusíni.....*, s. 2

⁷⁹ Plišková A.: *Rusíni.....*

⁸⁰ Tamtéž

⁸¹ Sopoliga M.: *K problematike etnickej histórie.....*, s. 63

Rusín a další odvozené pojmy byly udržovány v zájmu politiky vládnoucích uherských kruhů⁸².

Poukazuje se také na to, že etnonyma Rusín, Rusnák a toponyma Ruská Bystrá, Ruská Voľová atd. vznikla pod vlivem ruské kultury a Kyjevské Rusi. Etnonym Rusín se vedle etnického používá i v náboženském slova smyslu (více v kap. 8).

6. HISTORICKÉ A POLITICKÉ ASPEKTY FORMOVÁNÍ ETNICKÉ IDENTITY OBČANU

V novodobé historii byl vztah mezi Rusíny a Ukrajinci (respektive zastánci obou zmíněných koncepcí) poznamenán permanentními spory a nedorozuměními, pokud jde o interpretaci jejich společenského a historického vývoje. V literatuře se uvádí, že v 18. století se setkáváme s prvními projevy národního uvědomění u Rusínů⁸³. V roce 1848 začalo sílit národně emancipační hnutí v mnohonárodnostní rakousko-uherské monarchii. Na Slovanském kongresu v červnu 1848 v Praze předložili Slováci a Rusíni řešení svých národních požadavků v *Žiadostiach Slovákov a Rusínov uhorských*. Hovoří se v nich o tom, že obě etnika musejí být uznána za svébytné národy, dále o možnostech založení vlastních sněmů, zakládání škol se slovenským a rusínským jazykem, rovnoprávném postavení jednotlivých národů v Uhersku nebo rozvoji vlastní kultury. Vzhledem k nepříznivým podmínkám však nedosáhli předáci rusínského hnutí žádných hmatatelných výsledků.

Další léta jsou spojena s činností dvou buditelů – *Alexandra Duchnoviče* (činnost kulturní) a *Adolfa Dobrjanského* (činnost politická). O jejich skutečné orientaci se vedou spory mezi zastánci prorusínského a proukrajinského směru (též kap. 7). Rakousko-uherské vyrovnání z roku 1867 a následný národnostní zákon z roku 1868 v Uhersku vystavil Rusíny a Ukrajince tvrdé maďarizaci. Snahy po národním obrození pokračovaly v letech před první světovou válkou. V souvislosti se změnami v politickém

⁸² Sopoliga M: *K problematike vývoja.....*, s. 57

⁸³ Gajdoš M., Konečný S.: *Rusíni a politický vývoj.....*

uspořádání Evropy po 1. světové válce se vynořila otázka, do jakého státního útvaru budou Rusíni a Ukrajinci patřit. Nakonec i s ohledem na připojení území Podkarpatské Rusi se velká část rusínského (rusínsko-ukrajinského) obyvatelstva tohoto karpatského regionu ocitla v nově vzniklém československém státě, ve kterém žila společně s příslušníky slovenské národnosti.

V meziválečném období vykryštovaly tři ideové směry, jejichž představitelé chtěli různým způsobem koncipovat národnostní příslušnost obyvatel severovýchodního Slovenska. První byl *velkoruský* směr. Opíral se o autoritu národních buditelů 19. století, aktivity ruské emigrace a tradice pravoslaví⁸⁴. Vycházel z teze o existenci jednotného velkého ruského národa zahrnující všechny Rusy, Ukrajince i Rusíny. Byl rozdělen na radikální (*Gagatko*) a umírněný (*A. Beskid*) směr. Z politických stran na Podkarpatské Rusi se k němu přikláněla *Ruská lidová strana*. Ta odmítala ukrajinštinu, prosazovala jednotu ruského lidu a podkarpatskou autonomii, která měla sahát až na východní Slovensko⁸⁵. V Prešově vydávala týdeník *Narodnaja gazeta* (v ruštině). Obdobné stanovisko zaujímala i *Karpatoruská republikánská rolnická strana* s novinami *Ruskij zemledelec* nebo *Karpatoruská strana práce*. Proruský směr zastával též spolek *Ruskoje kulturnoprosvetitelnoje občestvo imeni Aleksandra Duchnoviča*, který úzce spolupracoval s *Ruským klubem*. Společnost zakládala, spravovala a podporovala čítárny, knihovny, dramatické, hudební a pěvecké kroužky⁸⁶.

Další směr byl *ukrajinský*, jehož základní tezí bylo, že Rusíni jsou subetnikem ukrajinského národa. Literatura není jednotná v tom, jak významný byl tento proud. Na jedné straně se říká, že silné pozice neměl. Na Slovensku se opíral o část řeckokatolického duchovenstva, zejména z

⁸⁴ Konečný S.: *Rusíni – Ukrajinci*, s. 32

⁸⁵ Krno S.: *Politické strany krajín východnej Európy*, Nitra 1999, s. 229

⁸⁶ Gregová J.: *Analytický súhrn národno-spoločenských aspektov rusínskej minority na Slovensku* (diplomová práca), rok zpracování 2003, s. 25

řádu baziliánů⁸⁷. „Prorusíni“ zdůrazňují, že ukrajinská orientace neměla na východním Slovensku téměř žádné zázemí a že mezi rusínským obyvatelstvem bylo možné zaznamenat i silné protiukrajinské fobie, které jsou dávány do souvislosti s činností rusofilského Duchnovičova spolku⁸⁸. Hlavním nositelem ukrajinské orientace byli haličští emigranti. K této orientaci se hlásil spolek *Prosvita*. Proukrajinská literatura ale říká, že tento směr nabyl všeobecného rozšíření a že zejména mládež byla vychovávána v tomto duchu⁸⁹. Ale i v „neutrálně“ laděné literatuře se uvádí, že relevantní alternativou k rusofilství (orientovanému spíše na elity) byl směr ukrajinský, který znamenal návrat k lidu hospodářsky a sociálně utiskovanému⁹⁰.

Třetí byl směr *rusínský*. Jeho přívrženci vycházeli z toho, že Rusíni jsou samostatným národem. Silnou složkou jejich národního vědomí byla konfesijní orientace (Rusín – řeckokatolík). Tento směr byl výrazně podporován řeckokatolickým duchovenstvem. Rusínský proud představoval například biskup *Pavol Gojdič*.

V kontextu existence různých směrů byla důležitá jazyková otázka, tj. vztah mezi ruštinou a ukrajinštinou (v literatuře se hojně užívaly pojmy velkoruský a maloruský) nebo otázka existence samostatné rusínštiny. Pokud jde o ruský směr, vlivem specifických podkarpatských poměrů se na Podkarpatské Rusi nepoužívala čistá ruština, ale směs jazyka církevně slovanského, ruského literárního a místních nářečí, tzv. *jazyčie*. To bylo zdejšímu lidu bližší než ruština, přibližovalo se ukrajinštině a místním dialektům. Příznivci proukrajinského směru vždy vycházeli z toho, že ukrajinština byla zdejšímu lidu bližší než ruština. Z toho, aby jazyk byl lidu srozumitelný, vycházeli i prorusínští aktivisté. Ti však odmítali

⁸⁷ Konečný S.: *Rusíni – Ukrajinci*, s. 32

⁸⁸ Haraksim L.: *Rusínská identita a emancipácia na východnom Slovensku*, in *Střední Evropa a Podkarpatská Rus*, Praha 1997, s. 68

⁸⁹ Sopoliga M.: *K problematike etnickej histórie*, s. 67

⁹⁰ Beneš E.: *Podkarpatsko a jeho vztah k Československu*, Praha 1996, s. 10

užívání ruštiny a ukrajinštiny. Například biskup Gojdič prosazoval spisovnou rusínštinu, jejíž základ viděl v místních dialektech ⁹¹.

V době před vznikem 1. československé republiky i po jejím vzniku také nabývaly na významu rozpory mezi Slováky a Rusíny. Příčinou byly zejména polemiky mezi slovenskými a rusínskými novinami (a politickými představiteli) o tom, kam mají patřit národnostně smíšené oblasti východního Slovenska (Spiš, Šariš, Zemplín, Abov, Už) ⁹². Rusínská i ukrajinská propaganda považovala za rusínské nebo ukrajinské území veškeré lokality nacházející se východně od města Poprad ⁹³. Ve slovenském tisku se zase popírala samotná existence Rusínů na severovýchodě Slovenska, pojem Rusín nejednou vystupoval jako synonymum politické zaostalosti ⁹⁴. Bylo argumentováno tím, že Rusíny si vymyslela na konci 19. století uherská vláda proto, aby oslabil slovenské národní hnutí ⁹⁵. Podstatným faktorem sporů mezi Rusíny a Slováky byla náboženská otázka (více viz kap. 8).

Nejsložitější kapitolu vývoje národnostních poměrů představuje druhá polovina 20. století. Toto období je především spojeno s tzv. *ukrajinizací* obyvatelstva (vesměs rusínského původu) východního Slovenska. Poukazování na její negativní důsledky je hlavní náplní prorusínské publicistiky (viz další kapitola). Ale i odborná či „nestranná“ literatura je značně ovlivněna (jak již bylo řečeno v kap. 2) prorusínskými aktivisty. Uvádí se, že Ukrajinci na východním Slovensku se zformovali z původních obyvatel této oblasti - Rusínů - pod vlivem ukrajinizace, která byla motivována politickými aspekty ⁹⁶. Další část odborné literatury je naproti

⁹¹ Gregová J.: *Analytický súhrn*, s. 26

⁹² Magocsi P.: *Rusíni a jejich vlast*, s. 41

⁹³ Více např. in Švorc P.: *Stanovenie hranice medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou*, in Doruľa J. (ed.): *Slovensko – rusínsko – ukrajinské vzťahy*, Bratislava 2000, s. 78, 79

⁹⁴ Konečný S.: *Rusíni/Ukrajinci ako fenomén slovenskej politiky*, in Doruľa J. (ed.): *Slovensko – rusínsko – ukrajinské*, s. 134

⁹⁵ Více např. in Magocsi P.: *Rusíni na Slovensku*, Prešov 1994

⁹⁶ *Encyklopédia*, s. 276

tomu psána v opačném duchu a v souvislosti s činností prorusínských aktivistů (po roce 1989) je používán pojem *deukrajinizace*⁹⁷.

Po obnovení Československa v roce 1945 došlo k vytvoření Ukrajinské národní rady *Prjaševčiny*, která byla národnostně politickým orgánem, který měl přispět k řešení politických, hospodářských, sociálních a národnostních problémů na východním Slovensku. Její národnostní orientace byla rusofilská, v ruštině vycházely noviny a časopisy (*Prjaševčina*, *Demokratičeskij golos*, *Kolokolčik* atd.). V ruštině se též hrála většina her nově založeného *Ukrajinského národního divadla* v Prešově (1946). Ruština se používala jako vyučovací jazyk ve školách⁹⁸.

Prjaševčina byla v roce 1952 rozpuštěna a nahrazena *Kulturním svazem ukrajinských pracujících* (KZUP). Od roku 1952 byla zavedena ukrajinština jako spisovný jazyk do škol. Ukrajinské národní divadlo začalo hrát v ukrajinštině, při divadle vznikl *Poddukelský ukrajinský lidový soubor* (PULS). Byla založena společná katedra ukrajinského jazyka a literatury na Filosofické fakultě Vysoké školy pedagogické a na Vyšší škole pedagogické v Prešově. Začaly vycházet ukrajinské časopisy *Nové žitta*, *Družno vpered* nebo *Dukľa*. Probíhalo vysílání v rozhlase v ukrajinském jazyce. Vznikla muzea ukrajinské kultury v Krásnom Brode a ve Svidníku. V souvislosti s procesem ukrajinizace docházelo k likvidaci řeckokatolické církve, občané byli nuceni přecházet na pravoslavnou víru (viz kap. 8). Mezi inteligencí se vytvořila vrstva proukrajinských intelektuálů různých profesí (beletristé a publicisté Štefan Hostyňak, Juraj Bača, lingvista Peter Buganič, historici Ivan Bajcura a Ivan Vanat, etnografové Mikuláš Mušinka a Miroslav Hirjak, divadelní režisér Ivan Laučo, muzikolog J. Cimbura, literární historik Peter Kováč).

⁹⁷ Např. Sopoliga M.: *K problematike vývoja.....a* Sopoliga M.: *K problematike etnickej histórie.....*

⁹⁸ Na tom, že se po roce 1945 užívala ruština se shodne více autorů, srov. *Encyklopédia.....*, s. 132, Mušinka M.: *Rešpektujeme suverenitu Ukrajiny (aj vo vzťahu k Rusínom)*, in OS 4/97, s. 29, Konečný S.: *Rusíni – Ukrajinci.....*, s. 33

Vedlejším důsledkem ukrajinizace Rusínů byla tzv. *slovakizace*. Mnozí občané z řad rusínského etnika, kteří nepřijali proukrajinskou orientaci, se začali hlásit ke slovenské národnosti. To se projevilo při sčítání lidu v roce 1961, kdy počet Rusínů klesl o 28% ve srovnání s rokem 1950⁹⁹. V mnohých školách se začalo vyučovat ve slovenštině.

Kromě této manipulace s identitou měly na asimilaci a na posílení nevyhraněnosti etnické sebeidentifikace občanů vliv další (částečně již zmíněné) faktory. Jednalo se především o kolektivizaci zemědělství a celkové modernizační trendy (industrializace, urbanizace, migrace). Tyto skutečnosti mají všeobecně více dezintegrující vliv na minoritní společnosti, než na většinové obyvatelstvo. Tím se narušila kompaktnost tohoto původně venkovského prostředí, ve kterém žili hlavně lidé zabývající se zemědělstvím¹⁰⁰.

Určité snahy po obnově identity rusínského etnika se projevily v době tzv. Pražského jara v roce 1968. Došlo k legalizaci řeckokatolické církve. Mnozí lidé, kteří nepřijali proukrajinskou orientaci, chtěli řešit tzv. rusínskou otázku. Byla vytvořena *Rada československých Rusínů*. Nástup tzv. normalizace ale znamenal konec všem těmto snahám. V 80. letech vypadala situace Rusínů a Ukrajinců velmi nepříznivě. Slovenské jazykové a kulturní prostředí napomáhalo procesu asimilace již zmíněnými celkovými modernizačními trendy ve společnosti. V tomto směru byl například nezanedbatelný vliv televize, která vysílala výlučně slovensky nebo česky¹⁰¹.

Po roce 1989 nastala nová vlna diskusí mezi příznivci prorusínského a proukrajinského směru. Rusíni prešovského regionu se 27. listopadu 1989 sešli v Prešově a založili organizaci *Iniciativní skupina Rusínů-Ukrajinců za přestavbu*. Na tomto mítinku rusínští aktivisté vyjádřili své názory v tom

⁹⁹ Konečný S.: *Rusíni – Ukrajinci*....., s. 32

¹⁰⁰ Podolák P.: *Národnostné menšiny*....., s. 50

¹⁰¹ Gajdoš M.: *Národnostná kultúra a národné povedomie u obyvateľstva ukrajinskej národnosti*, in *Vývoj a postavenie*, Košice 1987, s. 335 - 355

smyslu, že tzv. ukrajinizace nevyřešila uspokojivě problémy Rusínů¹⁰². Byly také snahy o kompletní výměnu pracovníků v komunisty ovládaném KZUP.

Znovu se vynořila otázka, zda jsou Rusíni samostatným národem, nebo subetnikem národa ukrajinského. Tento problém se stal klíčovým na prvním sjezdu KZUP po společenských změnách v roce 1989. Sjezd se konal 20. ledna 1990 v Prešově. Delegáti se vyslovili pro rozpuštění KZUP a vytvoření nové organizace. Problém byl v tom, že v kontextu diskusí o Rusínech a Ukrajincích nebylo jasno o jejím zaměření a názvu – zda se bude jednat o instituci zastřešující východoslovenské menšiny na Slovensku (rusínskou, ukrajinskou, ruskou), nebo dojde v souvislosti s ustavením nových spolků k etnické diferenciaci této komunity, a tím i k podpoře procesů emancipace rusínského etnika.

Nakonec vznikla organizace s názvem *Svaz Rusínů-Ukrajinců Česko-Slovenska*. Jejím předsedou se stal novinář Mikuláš Hirjak. Zvolené řešení názvu se spojovníkem (Rusíni-Ukrajinci) podpořila ta část inteligence (včetně profesorů katedry ukrajinského jazyka a literatury Filosofické fakulty UPJŠ v Prešově), která byla přesvědčena o tom, že Rusíni jsou větví ukrajinského národa.

Řešení názvu organizace a s tím související teze o Rusínech-Ukrajincích nepřijali všichni účastníci lednového sněmu v Prešově. Nespokojení delegáti vytvořili v Medzilaborcích jinou organizaci – *Rusínskou obrodu* pod vedením Vasilu Turoka. Ta se neztotožnila s tezí ZRUČS o Rusínech jako subetniku ukrajinského národa. Místo toho odsuzovala proces tzv. ukrajinizace za minulého režimu a trvala na rehabilitaci národní identity Rusínů a kodifikaci rusínského spisovného jazyka¹⁰³. Od té doby až do dnešních dní působí tyto dvě organizace na Slovensku jako výraz rozdělení východoslovenské minority na dvě názorové skupiny – prorusínskou a proukrajinskou.

¹⁰² Magocsi P.: *Rusíni na Slovensku.....*, s. 176

¹⁰³ Tamtéž, s. 178

Vedle toho působí na obou stranách další politické, kulturní a společenské organizace. Na „rusínské“ straně je to zejména *Společnost Andy Warhola* a *Společnost Alexandra Duchnoviče*. V České republice působí *Společnost přátel Podkarpatské Rusi* založená emigranty z této oblasti (Jaromír Hořec, Agáta Pilátová). Proukrajinský směr reprezentuje například *Tarasova Ukrajina*.

V březnu 1991 se také v Medzilaborcích zorganizoval první *Světový kongres Rusínů*, na kterém se zúčastnili zástupci Rusínů z Polska, Vojvodiny, Podkarpatské Rusi, tehdejšího Československa i vystěhovalci z USA a Kanady. Vydal prohlášení, ve kterém oznámil, že Rusíni nejsou součástí ukrajinského národa a že představují samostatný národ¹⁰⁴.

Porevoluční aktivity (zejména Rusínů) postupně ustávaly, respektive slábl jejich vliv na širší okruh občanů. Do popředí se dostávaly spíše ekonomické a sociální problémy na severovýchodním Slovensku. Rozdělení rusínsko-ukrajinské komunity na dvě názorové orientace však trvá dodnes. Čas od času dochází k polemikám v souvislosti s konkrétními problémy, které se týkají zejména menšinového školství a kultury a s tím souvisejícím financováním¹⁰⁵.

V každém případě se však ukazuje, že problémy spojené s etnickou identifikací občanů sv. Slovenska mají své dlouhodobé a hlubší historické příčiny, přičemž se takřka permanentně vedou spory o stále stejné nebo podobné věci. Mnohé záležitosti rozvineme též v další části práce.

7. VYBRANÉ PROBLÉMY

Předmětem následující kapitoly bude analýza dalších vybraných sporných problémů vztahujících se k etnickým poměrům na sv. Slovensku tak, jak je prezentují zastánci prorusínské a proukrajinské koncepce. První otázkou je, zda jsou Rusíni samostatným národem nebo subetnikem ukrajinského národa. S tím souvisí otázka, zda představují Rusíni (Rusíni-

¹⁰⁴ Tamtéž....., s. 179 - 182

¹⁰⁵ Např. *Predstavitelia Rusínov a Ukrajincov píšu prezidentovi, predsedovi parlamentu a premiérovi SR*, in *Národná obroda* 8. 2. 1997, s. 2

Ukrajinci, Ukrajinci) na severovýchodním Slovensku jedno etnikum nebo se jedná o dvě samostatná společenství. A konečně byl proces tzv. ukrajinizace násilný nebo přirozený? Také je třeba si všimnout jazykové otázky a mnoha dalších faktorů.

Zejména proukrajínští autoři zdůrazňují, že na severovýchodním Slovensku žijící příslušníci menšinového (tj. neslovenského) etnika představují jedno nedělitelné společenství. V minulosti byla snaha o rozdělení tohoto etnika motivována mocenskými zájmy v tehdejšímu Uhersku, kdy vyvolávala nevoli myšlenka sjednocení Rusínů-Ukrajinců¹⁰⁶. Kořeny politického rusinismu sahají do období maďarizace v Uherském státě a rakousko-uherské monarchii. S tím koresponduje již zmíněné tvrzení, že vzhledem k mocenským zájmům Uherska apod. nesměl být používán pojem Ukrajinci (viz kap. 5).

V době 1. československé republiky existovaly (jak již bylo řečeno) tři ideové směry. Autoři obou orientací se nemohou shodnout na tom, jak významné byly proudy. Například pokud jde o prorusínský směr, setkáváme se na jedné straně s tím, že byl nejrozšířenější¹⁰⁷, na druhé straně, že byl zanedbatelný¹⁰⁸ (o proukrajinském směru viz kap. 6).

Zásadním rozdílem je interpretace procesu tzv. ukrajinizace ve druhé polovině 20. století. „Prorusíni“ říkají, že se jednalo o násilný akt, který neodrážel přirozenou etnickou sebeidentifikaci Rusínů. Všechny záležitosti spojené s ukrajinizací Rusínů byly provedeny umělým a administrativním rozhodnutím shora bez podpory obyvatel a navíc byly doprovázeny násilím a represemi¹⁰⁹. Zavádění ukrajinštiny do škol bylo umělé, kdy se prosazovalo používání jazyka vzdáleného od rusínštiny, kterému lidé ne vždy úplně rozuměli¹¹⁰.

¹⁰⁶ Sopoliga M.: *K problematike vývoja.....*, s. 57, Sopoliga M.: *K problematike etnickej histórie...*, s. 66

¹⁰⁷ Např. *Encyklopédia.....*, s. 132 nebo Konečný S.: *Rusíni – Ukrajinci*, s. 32

¹⁰⁸ Sopoliga M.: *K problematike etnickej histórie.....*, s. 67

¹⁰⁹ Více např. in Magocsi P.: *Rusíni a jejich vlast....., Rusíni na Slovensku.....*, Hořec J.: *Podkarpatská Rus – Země neznámá*, Praha 1994 ad.

¹¹⁰ Tamtéž

Naproti tomu „proukrajinci“ říkají, že přechod na ukrajinskou orientaci byl přirozený a Rusíni se k ní kontinuálně hlásili již od meziválečného období. Toto směřování bylo výsledkem dlouhodobého národně-uvědomovacího procesu plně v souladu s vůlí většiny lidu ¹¹¹. Stoupenci ukrajinské orientace pouze vyjadřují pochybnosti, zda se tento proces odehrával vždy správným způsobem. Poukazují na to, že byl realizován v podmínkách totalitní společnosti budované na principech proletářského internacionalismu ¹¹².

Zejména prorusínští aktivisté často využívají tzv. antikomunistickou kartu. Vycházejí v tomto směru z toho, že Rusíni byli utlačováni za komunistického režimu, kdy byla likvidována řeckokatolická církev a kdy mnozí rusínští aktivisté strávili léta ve vězení ¹¹³. Také je připomínána perzekuce Rusínů ze strany ukrajinských nacionalistů (banderovců) po roce 1945 ¹¹⁴. „Prorusíni“ dále poukazují na to, že součástí procesu násilné ukrajinizace byla i problematická forma připojení Podkarpatské Rusi k Sovětskému svazu ¹¹⁵ a mnohé další skutečnosti. Naproti tomu je připomínáno, že Ukrajinci byli preferováni za minulého režimu. Tzv. ukrajinizace byla prováděna s plnou podporou komunistické vlády a vlády SSSR. V těchto podmínkách mohla vyrůst ukrajinská inteligence. Podle prorusínských aktivistů spolupracovali „proukrajinci“ (například funkcionáři KZUP) ve značné míře s minulým režimem ¹¹⁶.

Naopak „proukrajinci“ poukazují na to, že i Ukrajinci v období komunistické nadvlády trpěli. V poválečném období došlo k částečnému vysídlení rusínsko-ukrajinského obyvatelstva ¹¹⁷. O odsunu hovoří i „prorusíni“, důvody však vidí jinde (odsun nepohodlných Rusínů do

¹¹¹ Více např. in Sopoliga M.: *K problematike.....* nebo Mušíka M.: *Rešpektujeme ...*

¹¹² Sopoliga M.: *K problematike etnickej histórie.....*, s. 68, 69

¹¹³ Více např. in Magocsi P.: *Rusíni na Slovensku.....*, Hořec J.: *Země naděje*, Praha 1995, též in Lipinský J.: *Tak nám Pán Boh pomáhaj*, in OS 4/97, s. 35

¹¹⁴ Lipinský J.: *Tak nám*, s. 35

¹¹⁵ Více např. in Hořec J.: *Podkarpatská Rus.....*

¹¹⁶ Magocsi P.: *Rusíni na Slovensku.....*, s. 169

¹¹⁷ Sopoliga M.: *K problematike etnickej histórie.....*, s. 69

gulagů). Uváděny jsou příklady, kdy byli ukrajinští aktivisté obviněni z ukrajinského buržoazního nacionalismu (v 50. letech i za tzv. normalizace). Naproti tomu za rusínský nacionalismus nebyl pronásledován nikdo ¹¹⁸. Proukrajínští sympatizanti také uvádějí, že za minulého režimu došlo k utlumení pokusů o řešení problémů národního a kulturního života Ukrajinců a bylo zdecimováno ukrajinské školství ¹¹⁹.

Podívejme se ještě, jaký je vztah obou tendencí ke třetí orientaci – rusofilské. „Prorusíni“ i „proukrajinci“ se shodují v mnoha skutečnostech. Alexander Duchnovič, považovaný v rusínských kruzích za národního buditele, používal ruštinu. To zdůrazňují „proukrajinci“, kteří v této souvislosti poukazují na to, že si Rusíni tuto osobnost přivlastňují, prý neměl se samostatným rusínským hnutím nic společného. Ale i v prorusínské literatuře se po roce 1989 setkáváme s rezervovanými postoji k Duchnovičovi v obavě, že by jeho odkaz mohl oživit rusofilství ¹²⁰.

Po roce 1945 se používala ruština, i na tom se obě orientace víceméně shodnou. Stoupenci rusínské orientace zpravidla říkají, že rusofilská orientace byla historicky podmíněná. Představovala ochranu zejména před maďarizací. V tomto smyslu je chápána jako analogie k rusofilské orientaci mnohých slovenských národovců (včetně Štúra). Postupně v souvislosti s diferenciací Evropy podle národů a národností ztratilo rusofilství svůj praktický význam ¹²¹.

V proukrajinské literatuře se říká, že rusofilská orientace ztratila po druhé světové válce své vědecké i politické opodstatnění, což dali najevo i samotní ruští představitelé ¹²². V této souvislosti se uvádí, že proběhl přirozený přechod z rusofilské na ukrajinskou orientaci ¹²³.

¹¹⁸ Mušinka M.: *Rešpektujeme*, s. 32

¹¹⁹ Více in Sopoliga M.: *K problematike.....* a Mušinka M.: *Rešpektujeme.....*

¹²⁰ Magocsi P.: *Rusíni a jejich vlast*, s. 19

¹²¹ Tamtéž, s. 9

¹²² Sopoliga M.: *K problematike etnickej histórie.....*, s. 68, 69

¹²³ Tamtéž

Vlna polemik se vztahuje i k období po roce 1989. „Prorusíni“ označují své aktivity jako snahu napravit křivdy minulého režimu a umožnit Rusínům svobodně rozvíjet v minulosti násilně potlačenou identitu ¹²⁴. Je zdůrazňována skutečnost, že ukrajinská orientace selhala, což se projevilo ve statistikách, kdy počet příslušníků rusínské (rusínsko-ukrajinské) menšiny poklesl (viz kap. 9) ve prospěch Slováků. Snaha o ukrajinizaci Rusínů byla „prorusínsy“ chápána jako umělá, přirovnávána k československému národu v době 1. československé republiky nebo ke snaze Bulharů odmítnout makedonský národ ¹²⁵.

Naproti tomu „proukrajinci“ zdůrazňují, že rusínské obrodné hnutí nemá podporu mezi lidmi, je omezeno pouze na hrstku funkcionářů Rusínské obrody a některých zahraničních Rusínů, politický rusinismus je politický, nikoliv etnický ¹²⁶.

Pokud jde o jazykovou otázku, prorusínští činitelé říkají, že Rusíni hovoří rusínským jazykem, který je odlišný od ukrajinštiny a vyzdvihují proces kodifikace rusínštiny, která proběhla v roce 1995 ¹²⁷. Svébytnost rusínského jazyka dokazuje například jazykovědec *M. Sisák* tím, že více než 70% ukrajinské lexiky Rusíni nerozumí, a proto se ji musí učit jako cizí jazyk ¹²⁸. K tomu se jako protiargument uvádí, že 80% základní lexiky je společné všem slovanským jazykům ¹²⁹. Proukrajínští autoři říkají, že Rusíni-Ukrajinci na východním Slovensku si vytvořili specifické nářečí, které však přes mnohé archaismy a cizojazyčné (slovenské, polské, maďarské, německé a jiné) prvky v podstatě neztratilo svůj celkový ukrajinský charakter ¹³⁰. Poukazují na slovenské vlivy v ukrajinštině v

¹²⁴ Více in Magocsi P.: *Rusíni.....* a Hořec J.: *Pravda.....*

¹²⁵ Magocsi P.: *Rusíni a jejich vlast.....*, s. 9

¹²⁶ Sopoliga M.: *K problematike vývoja.....*, s. 59, Sopoliga M.: *K problematike etnickej histórie.....*, s. 70

¹²⁷ Více in Jabur V.: *Rusínský jazyk na Slovensku (stav po kodifikácii a perspektivy rozvoja)*, in Doruľa J. (ed.): *Slovensko – rusínsko - ukrajinskés. 190 - 205*

¹²⁸ Sisák M.: *Rusíni nie sú Ukrajinci a naopak*, in OS 2/97, s. 39

¹²⁹ Mušinka M.: *Rešpektujeme.....s. 30*

¹³⁰ Sopoliga M.: *K problematike vývoja.....*, s. 57

oblasti východního Slovenska, což dávají do souvislosti s používáním slovenštiny jako úředního jazyka ve Slovenské republice. Tyto skutečnosti prý využívají prorúsínští aktivisté jako důkaz osobitosti rusínského jazyka, která je odlišná od ukrajinštiny a bližší slovenštině ¹³¹. Kodifikace rusínského jazyka je v proukrajinských kruzích považována za pochybnou, umělou a neodbornou ¹³².

Časté námitky „proukrajinců“, že Rusíni nemohou být samostatným národem, protože nemají svůj literární a kodifikovaný jazyk, odrážejí „prorusíni“ poukazováním na to, že celá řada národů nemá vlastní jazyk (Rakušané, Skotové, Brazilčané). Odpůrci oficiálního uznání rusínského jazyka tvrdí, že nářečí se kodifikovat nedá. „Prorusíni“ v této souvislosti argumentují příkladem Štúrovy slovenštiny apod.

Obě skupiny se odvolávají na to, že je podporují zástupci vědecké obce. V proukrajinské literatuře se setkáváme s tím, že totožnost rusínské a ukrajinské národnosti byla akceptována v mezinárodních vědeckých kruzích a že již v roce 1919 Česká akademie věd prohlásila, že jazyk obyvatel Podkarpatské Rusi je stejný jako v Haliči, čili ukrajinština ¹³³. „Prorusíni“ zmiňují například ustavení *Institutu karpatských studií* na univerzitě v Užhorodě po roce 1989 pod vedením historika *Ivana Popa*, vědecký časopis *Karpatyka* zdůrazňující jedinečné kulturní dědictví Zakarpatska ¹³⁴, kodifikaci rusínského jazyka podpořil například jazykovědec a slavista *Nikita Tolstoj* ¹³⁵. Na druhé straně se v prorúsínské literatuře poukazuje na to, že i renomovaní vědci se mohou mýlit a že tzv. vědecká pravda je relativní. V tomto směru je uváděn příklad, kdy Lubor Niederle, Jaroslav Bidlo a Miloš Weingart souhlasili s názorem, že Makedonci jsou Bulhaři, což bylo v rozporu s vývojem po roce 1945 ¹³⁶.

¹³¹ Tamtéž, s. 58

¹³² Mušinka M.: *Rešpektujeme*, s. 33

¹³³ Sopoliga M.: *K problematike etnickej histórie.....*, s. 69

¹³⁴ Magocsi P.: *Rusíni a jejich vlast.....*, s. 30

¹³⁵ Jabur V.: *Rusínský jazyk*, s. 200

¹³⁶ Magocsi P.: *Rusíni a jejich vlast.....*, s. 9

Součástí polemik jsou i praktické stránky života – problematika zachování svérázu versus začlenění do většího kolektivu, zachování jazyka (s vědomím větší jazykové bariéry) versus snazší možnosti komunikace. Právě v souvislosti se snahou o kodifikaci rusínského jazyka jsou slyšet námitky ze strany „proukrajinců“, že tato cesta není perspektivní z hlediska praktických aspektů života. Prostřednictvím ukrajinštiny se lidé mohli dostat k „velké“ literatuře a kultuře ¹³⁷. V této souvislosti se například poukazuje na to, že mezi rusínsko-ukrajinskou komunitou byla v 60. – 80. letech vyšší vzdělanostní úroveň ve srovnání s českými a slovenskými lokalitami ¹³⁸. Užíváním rusínštiny si lidé ztěžují možnosti komunikace, absolventi oboru rusínský jazyk a literatura na univerzitě v Prešově nenajdou smysluplné uplatnění na trhu práce ¹³⁹. V souvislosti se snahou o rusínské národní obrození a kodifikaci rusínského jazyka jsou slyšet i názory ve smyslu „vy nemáte nic rozumnějšího na práci“ ¹⁴⁰.

Zástupci obou orientací se snaží řešit problém asimilace Rusínů (Ukrajinců) s většinovým slovenským etnikem. „Prorusíni“ v této souvislosti zdůrazňují, že vedlejším projevem ukrajinizace byla tzv. slovakizace, kdy velká část příslušníků rusínského etnika, která nepřijala ukrajinskou orientaci, přešla na slovenskou národnost ¹⁴¹. V této souvislosti se uvádí, že pokles příslušníků rusínské menšiny na úkor Slováků je viditelným důsledkem neúspěšné politiky ukrajinizace ¹⁴². Úspěch je omezen pouze na to, že byla vychována část ukrajinské inteligence, ale většina Rusínů se stala Slováky ¹⁴³. „Proukrajinci“ uvažují jinak. Podle nich je snaha o rozdělení rusínsko-ukrajinské komunity tříštěním sil. Důsledkem

¹³⁷ Mušinka M.: *Rešpektujeme*, s. 31

¹³⁸ Mušinka M.: *Rešpektujeme*....., s. 30. Na to, že mezi Rusíny (Ukrajinci) byla vyšší vzdělanostní úroveň, poukazuje i spíše prorusínská literatura, srov. Konečný S.: *Rusíni na Slovensku*....., s. 6

¹³⁹ Mušinka M.: *Rešpektujeme*, s. 31

¹⁴⁰ Osobní rozhovor s Marií Kamožinovou z Ubľy

¹⁴¹ Magocsi P.: *Rusíni a jejich vlast*....., s. 20

¹⁴² Tamtéž

¹⁴³ Tamtéž

je asimilace, rozklad této minority a pokles významu jejího postavení ve slovenské společnosti ¹⁴⁴. Také se uvádí, že v rámci tzv. procesu deukrajinizace na Slovensku v posledních letech došlo k likvidaci některých ukrajinských národnostních kulturních institucí a k destabilizaci ukrajinského školství ¹⁴⁵.

I s tím souvisí celkové hodnocení tzv. ukrajinizace a deukrajinizace. „Prorusíni“ jí považují za negativní epochu, která potlačovala identitu Rusínů. „Proukrajinci“ naopak říkají, že šlo o nejsvětější období, které umožnilo značný kulturní rozvoj (formování inteligence, rozvoj škol, divadelních souborů atd.) obyvatel tohoto regionu ¹⁴⁶.

Celkově „proukrajinci“ vycházejí z toho, že proto aby se rozvíjela rusínsko-ukrajinská menšina je třeba zabránit jejímu rozdělení, „prorusíni“ zdůrazňují, že Rusíni mají právo bojovat o svá práva a identitu odlišnou od Ukrajinců.

Uveďme ještě jeden pohled z literatury, který by mohl být určitou syntézou obou koncepcí. Rusíni jsou kulturně a jazykově bližší k Ukrajincům, jejich jazyk neztratil základní východoslovenské znaky, ale dlouhodobé kontakty se slovenskými dialekty se odrážejí v rusínských nářečích na východním Slovensku, což se projevuje i v kodifikovaném rusínském jazyce ¹⁴⁷. S těmito skutečnostmi v zásadě pracují „prorusíni“ i „proukrajinci“, kteří je prezentují tak, aby to bylo v souladu právě s jejich koncepcí. Právě rozporuplnost dané problematiky je vhodným podhoubím pro různé interpretace.

8. NÁBOŽENSTVÍ

Jedním z výrazných znaků, kterým se vyznačuje region severovýchodního Slovenska, je *konfesijní příslušnost*. Již v 17. století byla pro zdejší občany náboženská otázka velmi významná. Původně byli

¹⁴⁴ Sopoliga M.: *K problematice vývoja* a Mušinka M.: *Rešpektujeme*

¹⁴⁵ Sopoliga M.: *K problematice vývoja*, s. 62

¹⁴⁶ Mušinka M.: *Rešpektujeme*, s. 30

¹⁴⁷ Žeňuch P.:, s. 134

obyvatelé pravoslavného vyznání. Po porážce Uherska v bitvě u Moháče (1526) se tento region dostal pod nadvládu katolických Habsburků. Ti usilovali o centralizaci a katolizaci. Uhersko se zároveň potýkalo s nájedzy Osmanů (muslimského vyznání). Když se většina Uherska dostala pod jejich kontrolu, křesťanská šlechta byla nucena najít si útočiště v severovýchodních oblastech. Protestantská reformace šířící se v Uhersku od 16. století postavila proti sobě protestantskou a katolickou šlechtu. Pravoslavní obyvatelé severovýchodního Slovenska zůstali stranou těchto sporů, jejich území si mezi sebe rozdělili oba tyto tábory. Po protestantské reformaci a katolické protireformaci došlo ke snahám o přiblížení pravoslavných obyvatel k oficiálnímu římskokatolickému náboženství. Proto v roce 1646 63 pravoslavných kněží na čele s biskupem *Tarasovičem* podepsalo s Římem tzv. *unii*. Tak vznikla *uniatská církev* – východní křesťanská církev spojená s Římem. Uniaté si ponechali východní ritus a tradice, ale místo ekumenického patriarchátu konstantinopolského přijali za nejvyšší hlavu své církve římského papeže. Existence uniatské (řeckokatolické) církve se stala podstatným faktorem ovlivňujícím zdejší etnické i náboženské poměry.

Od zbytku Slovenska se severovýchodní Slovensko odlišuje tím, že zde má silnější zastoupení pravoslavná a řeckokatolická církev, zatímco podíl římských katolíků je podstatně slabší. Týká se to především rurálního prostředí, kde tomu odpovídá i skladba kostelů. Ve většině vesnic bývají zpravidla vedle sebe dva kostely – pravoslavný a řeckokatolický. Jednou z mála obcí, ve které se nachází i římskokatolický kostel, je například Stakčín (okres Snina).

Příslušnost k jedné ze dvou konfesí (v literatuře se používá i pojem ruská víra) v této oblasti je natolik silně spjatá s etnicitou, že někdy dochází k jejich ztotožňování. Je to způsobené dlouhodobou tradicí. Mnohdy se označení Rusín používá i jako synonymum ke slovu řeckokatolík. V prorusínské literatuře bývá řeckokatolická církev považována za výrazného činitele národního a duchovního rozvoje rusínského

komunity ¹⁴⁸. Podívejme se nyní na dva okruhy problémů, které vycházejí z této skutečnosti.

V prvním případě bývá nepřímo naznačována určitá míra korelace mezi etnickou a náboženskou příslušností ve smyslu Rusíni – řeckokatolíci versus Ukrajinci – pravoslavní, která je chápána především v kontextu postavení těchto komunit za minulého režimů (souběžné procesy tzv. ukrajinizace a pravoslavizace, o ní viz níže) ¹⁴⁹.

Přestože rozdíly mezi pravoslavným a řeckokatolickým obřadem nejsou nijak zásadní, vztahy mezi oběma konfesemi byly dlouhodobě problematické. Je velmi rozšířeným názorem, že rozdíly mezi pravoslavnou a řeckokatolickou komunitou a z toho vyplývající konflikty jsou v této oblasti zřetelnější než rozpory etnické. Například se poukazuje na to, že Rusíni a Ukrajinci na východním Slovensku tvoří jedno společenství, protikladem k tomu je rozdělení obyvatel na dvě náboženské konfese ¹⁵⁰. Zatímco se zástupci prorusínské a proukrajinské orientace neshodnou v tom, zda proces tzv. ukrajinizace Rusínů byl přirozený nebo násilný (viz výše), v případě tzv. *pravoslavizace* (likvidace řeckokatolické církve a z toho vyplývající přechod občanů na pravoslavnou víru) se obě orientace shodnou. I „proukrajinci“ souhlasí s tím, že preference pravoslaví a násilný přechod obyvatel z řeckokatolické na pravoslavnou víru byl nedemokratickým aktem ¹⁵¹.

Vztahy mezi pravoslavími a řeckokatolíky se ještě více zproblematizovaly po roce 1989 v souvislosti s majetkovými otázkami. Zástupci řeckokatolické církve usilovali o navrácení majetku, který jim byl zabaven v období komunistického režimu. Své nároky vznášeli právě vůči pravoslavné církvi, která byla (podle řeckokatolíků) za minulého režimu preferována a která ne vždy chtěla těmto požadavkům ustoupit. To pak způsobilo mnohé problémy, spory a nevraživosti mezi příslušníky obou

¹⁴⁸ Hořec J.: *Země naděje*, s. 41 nebo Konečný S.: *Rusíni – Ukrajinci*, s. 33

¹⁴⁹ Např. *Encyklopédia*, s. 132 a 276

¹⁵⁰ Mušinka M.: *Rešpektujeme*, s. 32

¹⁵¹ Sopoliga M.: *K problematike vývoja*, s. 60

komunit¹⁵². Vzájemná obviňování se dotýkají i národnostních otázek. Podle pravoslavných napomáhají řeckokatolíci procesům latinizace a slovakizace, řeckokatolíci si zase myslí, že pravoslavní jsou na východ orientovanými ukrajinofily nebo rusofily¹⁵³ (připomeňme si mj., že o tradice pravoslaví se opíral rusofilský směr, viz kap. 6).

Další kapitolou vztahující se k náboženské problematice na sv. Slovensku je prolínání etnické a náboženské identity mezi Rusíny a Slováky. V kontextu etnickém se pak setkáváme s protikladem Slováci – Rusíni (Rusnáci), v kontextu náboženském katolíci – Rusnáci (ve smyslu řeckokatolíci)¹⁵⁴. Pojem Rusín (Rusnák) tak může mít etnický i náboženský význam (též dále).

Přestože se příslušnost k řeckokatolické církvi považovala za jeden ze znaků Rusínů, k této konfesi se hlásili i Slováci. Hnutí řeckokatolických Slováků však mělo celou řadu nevýhod. Potýkalo se s nevolí řeckokatolické vrchnosti, chyběla literatura ve slovenštině nebo generace kněží¹⁵⁵. Postavením řeckokatolických Slováků se ve 30. letech 20. století zabýval spolek *Slovenská liga*, který se snažil neztotožňovat Rusíny a řeckokatolíky. Z toho pak vyplývalo několik konfliktů a nedorozumění¹⁵⁶.

Zastavme se ještě u užívaných termínů. Označení Rusíni – Ruteni se nepoužívalo pouze pro označení etnických Rusínů, ale pro všechny řeckokatolíky, tj. i Slováky¹⁵⁷. Jeden z možných přístupů rozděluje Rusnáky (v náboženském slova smyslu, tj. věřící východního obřadu) na tři etnické skupiny (Rusíni, Slovjaci a Slováci). V tomto směru jsou Rusíni ti, kteří jazykově patří do východoslovenské skupiny, zatímco Slovjaci poslovenštění Rusíni¹⁵⁸.

¹⁵² Příklady např. in Pilátová A.: *Pod Karpaty svítá*, Praha 1993, s. 17

¹⁵³ Gregová J.: *Analytický súhrn*, s. 34

¹⁵⁴ Sopoliga M.: *K problematike vývoja*....., s. 59

¹⁵⁵ Letz R.: *Postavenie gréckokatolíkov slovenskej národnosti v rokoch 1918 – 1950*, in Doruľa J. (ed.): *Slovensko – rusínsko – ukrajinské*, s. 101

¹⁵⁶ Letz R.:....., s. 101 - 118

¹⁵⁷ Více in Žeňuch P.:....., s. 125 - 135

¹⁵⁸ Žeňuch P.:, s. 126

Na asimilaci Rusínů se slovenským etnikem se často poukazuje v mnoha studiích ¹⁵⁹. Zároveň se tím objasňují mnohé problémy vyplývající z prolínání etnického a náboženského chápání identit a pojmů. Setkáme se s tvrzením, že v 19. století (tj. v době utváření novodobých národů) se část Rusínů (Rusnáků) přihlásila k maďarské nebo slovenské národnosti, zároveň si však udržela tzv. ruskou víru ¹⁶⁰. Je to záležitost především nížinatých oblastí dnešního jihovýchodního Slovenska ¹⁶¹, ve kterých některé původně rusínské obce ztratily svůj rusínský charakter (v etnickém slova smyslu) a termín rusínský (ruský, rusnäcký) se v nich ztotožňuje již pouze s příslušností ke zmíněnému východnímu náboženskému obřadu ¹⁶². Proto např. Lubor Niederle dospěl na počátku 20. století k názoru, že celé východní Slovensko je vlastně slovakizované rusínské teritorium ¹⁶³. Zároveň se však setkáváme s tím, že ve statistických údajích o sčítání lidu v Uhersku byli do roku 1869 mezi Rusíny započítáváni etničtí Slováci řeckokatolického vyznání ¹⁶⁴ (o asimilaci Rusínů se Slováci ve 2. polovině 20. století v kap. 7 a 9).

Z výše uvedených řádků vyplývá, že v oblasti sv. Slovenska je etnické povědomí výrazně determinováno konfesijní příslušností, což navíc způsobuje několik problémů a nejasností. Zároveň představuje náboženství významnou složku zdejší kultury (více v kap. 11).

¹⁵⁹ Magocsi P.: *Asimilace bez adaptace*, in *Střední Evropa a Podkarpatská Rus*, Praha 1997, s. 22

¹⁶⁰ Magocsi P.: *Adaptace bez asimilace*, s. 18

¹⁶¹ Tamtéž

¹⁶² Sopoliga M.: *K problematice vývoje*, s. 62

¹⁶³ Studie L. Niederleho ve Slovanském světě v roce 1909, c. d. Magocsi P.: *Adaptace bez asimilace*, s. 22. O této problematice též Húsek J.: *Národopisná hranice mezi Slováci a Karpatorusy*, Bratislava 1925, s. 5 – 18.

¹⁶⁴ Danilák M.: *Národnostné a náboženské pomery na severovýchodnom Slovensku v 2. polovici 19. storočia*, in Švorc P. (zost.): *Spiš v kontinuite času*, Prešov-Bratislava-Wien 1995, s. 96 - 102

9. STATISTIKA

Podle sčítání lidu z roku 1921 žilo na území Slovenska necelých 90 000 Rusínů a Ukrajinců, podle censu z roku 1930 95 783. V roce 1950 byl zaznamenán téměř poloviční hodnota ve srovnání s rokem 1930 – 48 231 (vliv slovakizace a ukrajinizace). V dalších letech jsou čísla následující: 1961 35 435, 1970 42 238 a 1980 36 850. Z těchto uvedených čísel jsou vidět dlouhodobě klesající tendence počtu Rusínů (Ukrajinců).

Následující pojednání o současné statistice a prostorovém rozmístění jednotlivých etnik ve zdejší oblasti vychází ze statistik sčítání lidu v roce 1991. Při něm se 17 197 lidí přihlásilo k rusínské, 13 280 k ukrajinské a 1 600 osob k ruské národnosti. 49 000 lidí uvedlo jako mateřskou řeč rusínštinu, 9 500 ukrajinštinu. Tato rozdílná čísla jsou také důkazem složitosti etnických poměrů v tomto regionu, což vede k mnoha rozdílným interpretacím. Podívejme se v této souvislosti na některé vysvětlení zmíněných statistických ukazatelů. Například Mikuláš Mušinka (zastávající proukrajinské interpretace) uvádí, že uvedení slovenské národnosti je motivováno snahou lidí ztotožnit se státem (Slovenskem) a že pod rusínským jazykem je myšleno lemkovské nářečí, které lidé používají v běžné domácí komunikaci (analogie k nářečím šarišským)¹⁶⁵. Setkáváme se v literatuře s tvrzením, že velká část východoslovenských občanů rusínského (ukrajinského) původu z různých důvodů ztotožňuje svou národnost s občanskou, respektive státní příslušností (ke Slovensku)¹⁶⁶. Rusínská interpretace dává rozpory ve statistických údajích převážně do souvislosti s asimilačními procesy (viz pojednání o tzv. slovakizaci v kapitole 7).

Příslušníci rusínské a ukrajinské menšiny jsou koncentrováni na severovýchodním Slovensku, nejvíce v okresech (administrativní uspořádání před rokem 1996) Svidník (7,9%) a Humenné (7%). Při přepočtu na nové okresy (vzniklé v roce 1996) nám výrazněji vystupují extrémní hodnoty. V okrese Medzilaborce bylo napočítáno až 30,5% obyvatel

¹⁶⁵ Mušinka M.: *Rešpektujeme.....*, s. 31

¹⁶⁶ Sopoliga M.: *K problematike etnickej histórie.....*, s. 71

rusínského původu, následují okresy Svidník (8,3%) a Snina (6,5%). Obyvatelé ukrajinské národnosti jsou nejvíce zastoupeni v (starých) okresech Svidník (4,2%) a Humenné (4,2%), nebo v (nových) okresech Medzilaborce (10,5%), Snina (5%) a Svidník (5%). Z hlediska jednotlivých obcí jsou Rusíni nejvíce zastoupeni ve Vyšném Tvarožci, okres Bardejov (63%). V 11 obcích je podíl Rusínů vyšší než 50%. Nejvíce Ukrajinců je v obci Ondavka, okres Bardejov (64%), pouze v této obci přesahuje podíl Ukrajinců hranici 50%, v dalších 12 obcích jich je přes 25%. Nejvyšší zastoupení Rusínů a Ukrajinců (myšleno jako celku) je v okrese Medzilaborce (41%)¹⁶⁷.

Vzhledem k asimilačním trendům v minulosti, nejasné etnické sebeidentifikaci občanů a procesům ukrajinizace a slovakizace bývají tato čísla zpochybňována. Například se poukazuje na to, že počet Rusínů na Slovensku může být mnohem vyšší (až 100 - 150 000)¹⁶⁸.

Z hlediska demografické struktury se rusínské obyvatelstvo vyznačuje značnou přestárlostí a vysokým podílem věkově starších občanů¹⁶⁹. Trojnásobně nižší je podíl obyvatel v předproduktivním věku ve srovnání se slovenským průměrem, naproti tomu v zastoupení lidí v poproduktivním věku dvojnásobně převyšuje tento průměr¹⁷⁰.

Obyvatelstvo ukrajinské národnosti také charakterizuje vysoký podíl lidí nad 60 let. Na druhé straně je tu vyšší podíl obyvatel středního věku (30 – 50 let), což je dáno přistěhovalectvím lidí hlavně z Ukrajiny (někdy i celé rodiny)¹⁷¹.

¹⁶⁷ Statistické údaje např. in Podolák P.: *Národnostné menšiny.....*, s. 48 – 62, Konečný S.: *Rusíni – Ukrajinci.....*, s. 33, Mušinka M.: *Rešpektujeme.....*, s. 31

¹⁶⁸ Na tom, že skutečný počet Rusínů a Ukrajinců je zřejmě vyšší se shodne prorusínská i proukrajinská literatura, srov. např. Sopoliga M.: *K problematike etnickej histórie.....*, s. 57 a Magocsi P.: *Rusíni a jejich vlast.....*, s. 7

¹⁶⁹ Podolák P.: *Národnostné menšiny.....*, s. 50

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 56

¹⁷¹ Tamtéž

10. VĚDOMÍ ETNICKÉ A REGIONÁLNÍ PŘÍSLUŠNOSTI OBYVATEL

Následující kapitola se zabývá rozborem terénního výzkumu, který byl prováděn za účelem zjišťování etnického povědomí mezi obyvateli na severovýchodním Slovensku. První část výzkumu probíhala v červnu a červenci 2003 zejména v obci Ubľa (okres Snina), druhá část v roce 2005 mezi obyvateli Sniny. Analyzovali jsme obě části výzkumu jako celek, ale také odděleně vzhledem k tomu, že v jedné části odpovídali lidé z venkova (Ubľa), zatímco ve druhé části jsme sbírali odpovědi občanů v prostředí (byť malého) města. V tomto směru se nabízí i možnost srovnání situace v urbánním a rurálním prostředí.

Námi prováděné šetření nepředstavuje reprezentativní sociologický výzkum prováděný na odpovídajícím vzorku populace, a proto ani jeho výsledkům není možné přisuzovat přehnaný význam. Spíše poslouží jako ilustrativní doplněk, který nám může rámcově buď potvrdit nebo vyvrátit mnohá tvrzení, se kterými se setkáváme v literatuře nebo v naší práci.

Zjišťování informací bylo prováděno formou dotazníku, který obsahoval 30 otázek k dané problematice a všem jejím souvislostem. Dotazníková metoda byla doplňována rozhovory s některými občany na toto téma.

Dotazníky byly rozdány 41 vybraným respondentům ve zmíněných lokalitách. Vráceno bylo celkem 34 vyplněných dotazníků – 25 v oblasti Ubľy, 9 ze Sniny. Na základě odpovědí jsme analyzovali danou problematiku ve všech jejích dimenzích (viz dále).

Struktura otázek v dotazníku byla vytvořena tak, aby odpovědi mohly sloužit jako podklad pro analýzu čtyř okruhů zkoumané problematiky. Prvním okruhem je otázka samotné národnosti obyvatel. Na jedné straně bylo zjišťováno, jakou národnost uváděli obyvatelé při administrativních úkonech (úřední dokumenty, sčítání lidu). Na druhé straně pak byla zkoumána etnická příslušnost obyvatel z hlediska jejich subjektivního přesvědčení.

S národnostní orientací souvisí i náboženské přesvědčení. Proto byly součástí dotazníku otázky vztahující se k náboženské vyznání občanů.

Součástí analýzy je pak pojednání o tom, v jakém vztahu je národnostní a náboženská identifikace (míra korelace mezi těmito dvěma kategoriemi).

S problematikou etnické sebeidentifikace souvisí celá řada dalších dimenzí a otázek - názory na postavení menšin, užívání jazyka (v úředním styku i v domácím prostředí), zjištění názorů na kodifikaci spisovného rusínského jazyka, rozvoj menšinového školství a kultury (především s ohledem na osobitost rusínské kultury), proces tzv. ukrajinizace za minulého režimu, postavení a budoucnost Podkarpatské Rusi a další.

V souvislosti s námi zkoumanou problematikou je třeba se samostatně zabývat i problematikou regionalismu. Ten představuje velmi významný aspekt na celém Slovensku, tím spíše v podmínkách specifické oblasti severovýchodního Slovenska. Jedním z úkolů našeho výzkumu je zkoumání toho, do jaké míry má svérázný charakter tohoto regionu vliv na chápání identity občanů (etnická příslušnost, příslušnost k regionu, ke státu) a do jaké míry přispívá k diferenciaci nebo naopak ke stírání rozdílu mezi jednotlivými etniky.

Přejdeme nyní k rozboru odpovědí. Z výsledků vyplývá především skutečnost, že daná problematika se ukazuje ještě složitější, než by vyplývalo ze studia literatury k danému tématu. V literatuře se setkáváme s prezentací sice protichůdných, přesto však rámcově ucelených koncepcí. Odpovědi námi oslovených respondentů však ukazují na jejich velmi nekonzistentní, chaotické a často značně protiřečivé názory. I to vypovídá mnohé o neujasněné etnické sebeidentifikaci občanů zdejšího regionu.

S nevyhraněností názorů souvisí již první otázka v dotazníku, týkající se zájmu o národnostní otázky na severovýchodním Slovensku. Drtivá většina respondentů uvedla, že se o národnostní situaci v regionu buď zajímá nebo zajímá trochu (pouze pět respondentů uvedlo, že se nezajímají). Můžeme si však položit otázku, zda odpověď ano nebo trochu vycházela z hlubokého přesvědčení, nebo šlo jen o deklaratorní a formální odpověď v dotazníku. Při osobním rozhovoru mnozí občané uvedli, že lidé mají ve skutečnosti velmi malý zájem o tuto problematiku ¹⁷².

¹⁷² Osobní rozhovor s Eugénií Kamozinovou z Ubl'ý

Neujasněná etnická sebeidentifikace se projevuje v odpovědích týkajících se následujících otázek - národnost zapsaná v úředních dokumentech (rodný list), národnost uvedená v rámci sčítání lidu v letech 1991 a 2001 a subjektivní přesvědčení. Pokud zůstaneme pouze u analýzy tří otázek (uvedení národnosti), pak ještě můžeme najít "čisté typy". Velká část občanů, která má zapsanou národnost slovenskou nebo ukrajinskou, zpravidla uvedla tuto národnost i při sčítání lidu 1991 a 2001. Např. z 11 občanů, kteří uvedli, že mají v úředních dokumentech zapsanou národnost ukrajinskou, uvedlo 9 respondentů tuto národnost i při sčítání lidu 1991 i 2001. Pokud jde o zbývající dva respondenty, v jednom případě změnil v roce 2001 svou národnost na rusínskou, ve druhém případě uvedl rusínskou národnost v roce 1991 i 2001. Když však přidáme k odpovědím těchto respondentů otázku subjektivního přesvědčení, pak už jsou odpovědi poněkud jiné - až 5 z těchto 11 lidí vybralo v otázce vztahující se k subjektivnímu přesvědčení odpověď Slováč nebo Rusín - Slováč. Ani jeden respondent neuvedl odpověď Ukrajinec¹⁷³.

Pokud jde o občany, kteří uvedli, že mají zapsanou národnost slovenskou, část uvedla tuto národnost i ve sčítáních lidu 1991 a 2001, část uvedla jinou národnost, především rusínskou. Pokud jde o subjektivní přesvědčení, zde odpovědi více korespondují s uvedenou národností - nejčastější odpovědi Slováč, Rusín - Slováč nebo Rusín - ti co uvedli rusínskou národnost.

Pokud srovnáme národnost uvedenou v úředních dokumentech a národnost uvedenou při sčítání lidu, pak se vyznačené odpovědi shodují u

¹⁷³ Mnozí lidé (a to i stoupenci proukrajinské orientace) v osobních rozhovorech říkali, že občané na severovýchodním Slovensku se zpravidla neoznačují jako Ukrajinci. Na tuto skutečnost se poukazuje i v literatuře, např. Haraksim E.: „Zlatý vek“ biskupa A. Bačinského a obrodenského obdobia A. Duchnoviča – dve epochy dejín Rusínov, in Doruľa J. (ed.): *Slovensko – rusínsko – ukrajinské*, s. 31. Může to mít i své historické příčiny, kterých jsme se také dotkli (kap. 6) a které zpravidla různě interpretují zastánci prorusínské a proukrajinské koncepce, srov. např. Haraksim E.: *Rusínská identita a emancipácia*, s. 67 a 68 a Sopoliga M.: *K problematike etnickej historie*, s. 66

28 respondentů, neshodují v 9 případech ¹⁷⁴ ¹⁷⁵. Porovnáme-li sčítání lidu v roce 1991 a 2001, z 33 respondentů 5 změnilo během těchto deseti let svou národnost - nejčastěji ze slovenské na rusínskou. Soulad mezi uvedenou národností a subjektivním přesvědčením byl absolutní v 10 případech, částečný (odpovědi Rusín - Ukrajinec, Rusín - Slovák) v 15 případech. Rozpor mezi vyznačenou národností a subjektivním přesvědčením jsme zaznamenali u 15 respondentů, především těch, kteří vyznačovali národnost ukrajinskou ¹⁷⁶. Častá je korelace mezi slovenskou národností a subjektivním přesvědčením Rusín-Slovák, což může naznačovat mnohé záležitosti, kterých jsme se také dotkli v předcházejících kapitolách (zohlednění příslušnosti ke státu a zároveň k etnografické nebo lokální skupině).

Druhým okruhem problémů jsou další otázky související s národnostní sebeidentifikací. I zde je struktura odpovědí značně protiřečivá, rozhodně se nedá hovořit o konzistentní prorúsínské nebo proukrajinské orientaci. Jeden respondent např. vyznačil dvakrát národnost slovenskou, jednou národnost ukrajinskou, subjektivní přesvědčení Rusín - Slovák, s tím koresponduje jeho odpověď - Rusíni jsou subetnikem slovenského národa, na druhé straně však uvedl, že tzv. proces ukrajinizace je přirozeným procesem odrážejícím proukrajinskou orientaci Rusínů a že rusínština je nářečí ukrajinštiny, preference rozvoje ukrajinského a rusínského školství a kultury jako celku.

Z odpovědí vyplývá, že zejména občané, kteří se přihlásili k ukrajinské národnosti, zpravidla uvedli tyto varianty odpovědí - Rusíni jsou subetnikem ukrajinského národa, tzv. ukrajinizace za minulého režimu byla přirozeným procesem, rusínština je nářečí ukrajinštiny, preference

¹⁷⁴ Vždy se porovnává výchozí situace s alespoň jednou ze dvou nebo tří otázek vztahujících se ke zjišťování národnosti, mnozí respondenti se tak vyskytují ve více situacích a součet dává více než počet respondentů

¹⁷⁵ Zde je třeba přihlídnout ke skutečnosti, že v úředních dokumentech se rusínská národnost před rokem 1989 neuváděla

¹⁷⁶ Viz pozn. 173

ukrajinské a rusínské kultury a školství jako celku. Neplatí to však absolutně.

Pokud přihlédneme k náboženskému aspektu dané problematiky, z odpovědí nevyplývá v části literatury zmiňovaná korelace mezi etnickou a náboženskou orientací (Rusíni-řeckokatolíci, Ukrajinci-pravoslavní). Dva respondenti, kteří uvedli, že mají v úředních dokumentech zapsanou národnost rusínskou a vyznačili ji i při sčítání lidu 1991 i 2001, uvedli náboženské vyznání pravoslavné, podobně i někteří další respondenti, kteří v některém ze dvou sčítání lidu vyznačili rusínskou národnost. Naproti tomu v případě devíti respondentů - těch, kteří uvedli ve všech "národnostních" otázkách národnost ukrajinskou - označili (s jedinou výjimkou) všichni náboženství pravoslavné. V osobních rozhovorech lidé říkali, že nepocítují přímou závislost mezi národností a náboženskou orientací¹⁷⁷.

Jestliže bychom vzali na vědomí odpovědi z prvních tří tematických okruhů otázek (národnost, náboženství, ostatní související otázky), pak je zřejmá vyšší konzistentnost odpovědí občanů s proukrajinskou orientací - méně častá změna národnosti, varianty odpovědí Rusíni jako subetnikum ukrajinského národa, pravoslavné náboženství, zatímco u občanů se slovenskou a rusínskou národností převažují nejednoznačné, protiřečivé nebo více variantní odpovědi. S tímto poznatkem je ovšem v ostrém rozporu otázka vztahující se k subjektivnímu přesvědčení¹⁷⁸.

Poslední rovinou dané problematiky je otázka regionalismu a regionálního povědomí. Ve výzkumu byla zjišťována míra pocitu příslušnosti ke státu, regionu a etniku. Z odpovědí na tyto otázky můžeme dále analyzovat ty problémy, které nás zajímají v souvislosti s tématem naší práce - míra specifičnosti daného regionu ve vztahu navenek (vědomí odlišnosti od zbytku Slovenska), relevance etnických diferenciací apod. Z výsledků vyplývá, že u respondentů mírně převažuje příslušnost ke státu,

¹⁷⁷ Osobní rozhovor s Marií Kamozinovou z Ubľy

¹⁷⁸ Viz pozn. 173 a 176

na druhé straně ale není zanedbatelný ani podíl „regionálních“ odpovědí¹⁷⁹. V případě zjišťování odpovědí vztahujících se k východoslovenskému lokálnímu patriotismu převažovaly nevyhraněné odpovědi¹⁸⁰.

Pokud jde o dotazníkovou část výzkumu, došlo ke značnému potvrzení skutečnosti, že občané na severovýchodním Slovensku se vyznačují velmi nevyhraněnou etnickou sebeidentifikací. V literatuře často zmiňovaná složitost etnických poměrů se tu plně projevila. Složité a rozporuplné historické procesy spojené i s manipulací s identitou způsobily zmatek u lidí v těchto otázkách. To se odrazilo i v nejednoznačných odpovědích u respondentů v dotaznících. Navíc mnohé odpovědi jako by korespondovaly s některými tvrzeními místních lidí nebo na stránkách literatury, že prorusínské či proukrajinské aktivity jsou omezeny jen na malou skupinku zainteresovaných lidí bez vlivu na širší okruh občanů.

Podívejme se ještě na několik srovnání odpovědí respondentů v městském a venkovském prostředí. V tomto směru stojí za pozornost především menší „pestrost“ odpovědí občanů města (Sniny), kteří v drtivé většině uvedli slovenskou národnost a používání slovenského jazyka v úředním styku, na druhé straně vysoký podíl odpovědí v podobě používání rusínského jazyka v domácím prostředí (7 z devíti respondentů). V tomto směru je zřejmé, že občané chápou slovenštinu (užívanou v úředním styku) jako spisovný jazyk, zatímco rusínštinu jako místní domácí nářečí. O některých aspektech výše zmíněných problémů se zmíníme též v další kapitole.

11. REGIONÁLNÍ SPECIFIKA SV. SLOVENSKA

Přejděme nyní k části našeho výzkumu postavené především na metodě pozorování, které má svůj význam především pro analýzu regionálních rysů dané oblasti.

¹⁷⁹ Příslušnost ke státu uvedlo 20, k regionu 14 respondentů

¹⁸⁰ Na otázku „Pociťujete silný východoslovenský regionální patriotismus – bez ohledu na národnost?“ odpovědělo kladně 7 a záporně 8 respondentů, nevyhraněný názor mělo 19 lidí

Na základě několika pobytů v námi sledovaném regionu se nám silně potvrdilo, že severovýchodní Slovensko (život, zvyky, mentalita obyvatel) se vyznačuje mnoha specifickými rysy. Determinantami určujícími charakter oblasti sv. Slovenska jsou především periferní postavení, zaostalost, přírodní podmínky, nevyvinutá infrastruktura nebo značně konzervativní mentalita zejména starších obyvatel.

V kapitole věnované ekonomickým a sociálním otázkách (kap. 4) bylo řečeno, že i v současnosti je severovýchodní Slovensko nejméně rozvinutým regionem Slovenska. Minulý režim zde vytvářel pracovní místa ve střediskových centrech ve velkých podnicích (Vihorlát Snina apod.). Po roce 1989 však mnohé z nich zkrachovaly a zároveň došlo k celkovému úpadku zemědělství. To způsobilo ztrátu pracovních míst. Lokální nezaměstnanost dosahuje 30% ¹⁸¹. Díky zmíněným skutečnostem dochází k odchodu příslušníků zejména mladé generace z tohoto regionu a vylidňování řady vesnic ¹⁸². V nich dnes žijí převážně příslušníci starší generace, kteří jsou rovněž nositeli archaických a konzervativních tendencí v životě této společnosti. S tím vším také souvisí silná nostalgie za minulostí (myšleno v širším a obecnějším smyslu, nikoliv nostalgie za komunistickým režimem) ¹⁸³.

Viditelným znakem obyvatel tohoto regionu je silná religiozita. Ta dosahuje nejvyšších hodnot ze všech regionů Slovenska, věřící jsou téměř všichni ¹⁸⁴. Víra a z toho vyplývající zvyky v náboženském a společenském životě se vyznačují velmi ortodoxními a konzervativními formami. Lidé pravidelně navštěvují obřady a bohoslužby různých forem (například tzv. *večernice*) ¹⁸⁵. K pravidelným úkonům mnoha obyvatel patří také modlitba před jídlem nebo pomodlení se před každým křížem a boží mukou stojící

¹⁸¹ Konečný S.: *Rusíni na Slovensku*....., s. 5

¹⁸² Konečný S.: *Rusíni na Slovensku*....., s. 6 a Šimončíč A.:, s. 8, 9

¹⁸³ Šimončíč A.:, s. 8, 9

¹⁸⁴ Více in www.statistics.sk

¹⁸⁵ Pozorování autora, účast na večernici v pravoslavné kostele v Ubře

při cestě ¹⁸⁶. Při návštěvě bohoslužeb člověka zaujme hlasitý zpěv zejména starších lidí, což je jeden z dalších příkladů archaismu - protiklad k dnešní formě zpěvu (vliv mikrofonů, kontrola hlasu). V praktickém životě se tak potvrzuje, že víra (pravoslavná či řeckokatolická) představuje velmi důležitou složku identity zdejších občanů. Týká se to přitom ve značné míře i příslušníků mladé generace.

Pozorovatele zaujme mj. stále přežívající víra občanů v různé nadpřirozené síly a nevysvětlitelné jevy, kdy svůj význam ve společenském životě má mystika a magie, vyprávění o nevysvětlitelných záhadách, strach „ze hřbitova“, přičemž se v tomto směru opíráme o vyprávění od mladých lidí ¹⁸⁷.

K dalším viditelným jevům a obyčejům patří značná sounáležitost obyvatel, rodina představuje (mj. i v souladu se silně zakořeněnými náboženskými tradicemi) velmi důležitou instituci. S tím souvisí význam rodinné obřadnosti a výročních zvyků. Značně důležitý význam ve společenském životě přisuzují lidé v této oblasti svatbám. Ty mají vesměs podobu velkých monstrózních akcí s vysokým počtem účastníků, na kterých probíhá bujará zábava (tanec, zpěv, bohaté občerstvení) ¹⁸⁸. V tomto směru charakter zdejších svatebních obřadů a veselic silně kontrastuje s menšími, případně až komorně laděnými svatbami v českých zemích, zejména ve velkých městech.

Obyvatelé sv. Slovenska jsou značně pohostinní. Člověka přicházejícího „zvenčí“ zaujme mimořádná vstřícnost k hostům, ochota, přičemž se neubráníme pocitům, že souhlas návštěvníka s nabídkami chápou hostitelé jako téměř samozřejmost, zatímco odmítnutí by bylo přijato spíše nelibě ¹⁸⁹.

¹⁸⁶ Těž

¹⁸⁷ Osobní rozhovory s Viktorii a Martonem Biľak z Užhorodu

¹⁸⁸ Pozorování v rámci návštěvy Užhorodu

¹⁸⁹ Osobní zkušenosti z téměř 14denní návštěvy u rodiny Kamozinových v Ubľe v roce 2003

Na druhé straně se u lidí projevuje jistá uzavřenost daná vlivem neutěšených ekonomických a sociálních poměrů ¹⁹⁰.

Pokud jde o užívání jazyka, mnohé skutečnosti vyplývají z výsledků našeho výzkumu (kap. 10). Při pozorování jsme se setkali převážně s tím, že na venkově a v běžném styku se užívají místní dialekty (příklad Ubľa), pod kterými mohou občané chápat i rusínštinu ¹⁹¹. Naproti tomu ve městech a v úředním styku převažuje užívání slovenštiny (Snina, Humenné). S tím mohou souviset i statistické údaje, ze kterých vyplývá, že procentuální podíl příslušníků rusínské (ukrajinské) národnosti je v malých obcích větší než ve městech, která jsou více „čistě“ slovenská ¹⁹².

Regionální zvláštnosti a specifika si uvědomují i lidé ve vzájemných vztazích. Na severovýchodním Slovensku je místními obyvateli vnímána přítomnost těch, kteří jsou odjinud. Setkáváme se s výroky typu „každý pozná, že nejsi z Ubľy“ ¹⁹³. Vědomí specifičnosti a odlišnosti existuje i na opačné straně. Lidé z jiných regionů si uvědomují zvláštnosti lidí z východního a severovýchodního Slovenska ¹⁹⁴. Mohli bychom dále zkoumat hlubší příčiny těchto jevů, ale již samotná skutečnost, že lidé pronášejí výroky tohoto typu, je hodna pozornosti.

V tomto směru se nám potvrzuje již několikrát zmíněný specifický charakter sv. Slovenska. Tato oblast se od zbytku Slovenska odlišuje archaičtějšími formami života, náboženstvím, projevy lidové kultury apod. Na druhé straně existují mnohé styčné etnokulturní rysy sv. Slovenska a nejzápadnějšího regionu Ukrajiny (Podkarpatská Rus) – dřevěné kostelíky, etnická skladba, náboženství, ekonomické a sociální problémy atd. To se projevilo i na poznatcích získaných naším terénním výzkumem (svatby, mimořádná pohostinnost obyvatel, význam víry).

¹⁹⁰ Šimončič A.:, s. 8, 9

¹⁹¹ Viz kap. 10 a též Mušinka M.: *Rešpektujeme*, s. 31

¹⁹² Lipinský J. a kol.: *Sebareflexia postavenia a vývoja Rusínov na Slovensku*, Bratislava 2002, s. 112 - 122

¹⁹³ Osobní rozhovor s Eugenií Kamožinovou z Ubľy

¹⁹⁴ Osobní rozhovory se studenty FF UKF Nitra

V této souvislosti se dostáváme k některým odpovědím na otázky zmíněné na začátku naší práce. Jakým způsobem se ve zdejší oblasti prolínají národnostní poměry a regionální zvláštnosti? Co je více relevantní – etnická různorodost nebo specifika regionu jako celku (integrace směrem dovnitř, rozdíly navenek)? A konečně - můžeme považovat severovýchodní Slovensko za etnografický region či oblast s určitými specifickými kulturními rysy?

Několikrát již bylo řečeno, že se tato oblast vyznačuje svými geografickými, ekonomickými či kulturními zvláštnostmi. Tyto faktory jako společné determinanty zároveň do značné míry přispívají ke stírání rozdílů mezi jednotlivými etnickými (i náboženskými) skupinami. Ukažme si to podrobněji ve všech jednotlivých dimenzích dané problematiky.

Odlehlá geografická poloha, rurální charakter prostředí a nevyvinutá infrastruktura způsobily omezení kontaktů s okolním světem, což přispívalo v nemalé míře k uchování regionálního svérázu a některých archaických forem života. V této souvislosti se v jedné z námi použité studii o etnografických oblastech uvádí, že pro vývoj kulturní diference (v tomto případě směrem navenek) mají značný význam neprostupné přírodní hranice (pralesy, husté lesy), které přispívají k izolovanosti a zachování konzervativního charakteru dané oblasti ¹⁹⁵. To v zásadě odpovídá charakteristickým rysům severovýchodního Slovenska.

Pokud jde o ekonomickou situaci, pak zdejší obyvatelstvo je společně determinováno ne příliš příznivými hospodářskými a sociálními poměry, přičemž se jedná o všechny obyvatele bez ohledu na etnickou příslušnost. Socioekonomické problémy jsou tak důležitější než národnostní. Tato skutečnost může korespondovat s tvrzeními lidí, že se o etnické poměry příliš nezajímají a mají důležitější starosti (především o živobytí) ¹⁹⁶. Rusínská (rusínsko-ukrajinská) otázka nebyla dosud na Slovensku tak ožehavá jako problém maďarské nebo rómské menšiny. To by se zřejmě změnilo v případě, kdyby ekonomické a sociální problémy souvisely s

¹⁹⁵ Štika J.:s. 125

¹⁹⁶ Osobní rozhovory autora

národnostní příslušností. Pak by bylo zajímavé sledovat, do jaké míry by nám vystoupila do popředí národnostní identifikace nebo vyhrocení etnických problémů. K tomu by s velkou pravděpodobností došlo v případě ekonomického a sociálního ohrožení příslušníků jednoho etnika na úkor druhého. Zejména vzhledem k tomu, že ekonomické a sociální problémy v regionu příliš nesouvisejí s etnickou příslušností, není dnes etnická otázka mezi lidmi příliš důležitá.

Také ze sociologických průzkumů vyplývá, že v regionu nejsou citelné problémy etnické povahy ¹⁹⁷. Důležitost a větší citlivost otázek ekonomických a sociálních se zřetelně projevuje mj. silnějšími pozicemi levicových politických stran ¹⁹⁸.

Také kulturní faktory posilují ve značné míře tendence k integraci dovnitř a diferenciaci navenek. Na jedné straně se uvádí, že prvky zdejší lidové kultury (dřevěná sakrální architektura) se vztahují k rusínské (ukrajinské) komunitě a že se objevují právě v oblastech s tímto etnikem, a to nejen na sv. Slovensku, ale i v přilehlých částech Polska a Ukrajiny ¹⁹⁹. Na druhé straně bylo formování kultury v této karpatské oblasti poznamenáno mimořádnými vzájemnými kontakty a symbiózou různých etnokulturních prvků, kdy nám vystupují výrazně do popředí interetnické vztahy v oblasti lidové kultury ²⁰⁰. Společné rysy kultury příslušníků jednotlivých etnik jsou dány vlivem jednotného geografického prostředí. Významnou roli v jejich vývoji sehrávaly etnokulturní tradice, které jsou odrazem sociálně ekonomických a společensko-politických vztahů v této oblasti ²⁰¹.

V souvislosti s etnicky různorodou skladbou obyvatelstva se také poukazuje na pokojné soužití příslušníků více etnik a jejich značné

¹⁹⁷ Lipinský J. a kol.: *Sebareflexia*, s. 57 - 67

¹⁹⁸ Tamtéž, s. 60 - 80

¹⁹⁹ Sopoliga M.: *Ukrajinci na Slovensku*, s. 144

²⁰⁰ Tamtéž, s. 147, 148

²⁰¹ Tamtéž, s. 147

ovlivňování²⁰². Formování dlouhodobější tradice etnického nebo jazykového multikulturalismu může být jedním z dalších rysů oblasti severovýchodního Slovenska a Podkarpatské Rusi. Například z hlediska poměrů na současné Ukrajině mohou být zájmy etnicky multikulturního zakarpatského regionu ve značném protikladu k nacionálním koncepcím a tendencím na západní Ukrajině (Lvov ad.)²⁰³.

Integraci společenství dané oblasti posilují dále faktory již zmíněné v naší práci – sounáležitost lidí (i s ohledem na význam instituce rodiny) nebo silné vědomí protikladu domácí – cizí.

Všechny výše zmíněné faktory ve značné míře přispívají vedle složitého historického vývoje k nevyhraněné etnické sebeidentifikaci občanů, na kterou se tak často poukazuje v literatuře a která vyplývá i z našeho dotazníkového výzkumu. Integrace směrem dovnitř tohoto společenství se tak posiluje, zatímco rozdíly spíše oslabují. Naopak jsou relevantnější rozdíly směrem navenek. To všechno by mohlo odpovídat již zmíněnému konstatování, že etnické problémy v tomto regionu nejsou příliš významné, jsou záležitostí pouze funkcionářů zainteresovaných organizací (Rusínská obroda, Svaz Rusínů-Ukrajinců), zatímco běžní lidé jsou konfrontováni spíše s jinými okruhy problémů.

V předcházejících pasážích jsme rozebírali problematiku nevyhraněné etnické identifikace občanů v souvislosti se specifickými rysy tohoto regionu a jeho jistým periferním postavením vůči sociokulturnímu makrosvětlu. Na druhé straně značné prolínání mezi jednotlivými etnickými skupinami je třeba chápat i v kontextu již několikrát zmiňovaných opačných jevů, tj. procesů modernizace a otevírání se tohoto regionu směrem navenek a přizpůsobování zdejších poměrů celkovým vývojovým trendům ve státě a společnosti.

²⁰² Krno S.: *Politické strany krajín východnej Európy*, s. 227, též osobní rozhovory s občany

²⁰³ Tóth I.: *Podkarpatsko: Území na křižovatce zájmů*, in *Střední Evropa*, s. 38, též osobní rozhovor se slovenským politologem Svetozárem Krnem

Podívejme se v těchto souvislostech na to, jaké typy lokálních skupin a skupinových identit můžeme vymezit na severovýchodním Slovensku. V zásadě je můžeme rozdělit na tři kategorie – skupiny etnické, náboženské a regionální (lokální). V souladu s tvrzeními v naší práci se nám ukazuje velmi nezřetelná identita etnická (nevyhraněná etnická sebeidentifikace občanů). Pokud si vezmeme jednotlivé zde žijící etnické skupiny, pak se nám nenaplnuje téměř ani jeden ze znaků etnicity nebo etnické skupiny tak, jak jsme o nich pojednávali v jedné z úvodních kapitol (přístupy J. Botíka a R. Kukiera představené v kap. 4). Jazykové poměry v regionu jsou v kontextu řady místních dialektů značně nepřehledné. Podoba kultury je v celém regionu determinována přírodními ad. podmínkami, a také vzájemným prolínáním kulturních prvků jednotlivých zde žijících etnik (viz výše). Etnické vědomí občanů je v souladu s jejich nevyhraněnou etnickou sebeidentifikací značně rozkolísané. A konečně pokud jde o etnonyma, jsme v tomto směru svědky mnoha sporů a různých interpretací (význam pojmů Rusíni, Ukrajinci ad., viz kap. 5).

Zřetelnější je vymezení dvou náboženských skupin. Již jsme uvedli, že zdejší občany více rozděluje konfesijní než etnická příslušnost (kap. 8). Na sv. Slovensku můžeme zřetelně vymezit pravoslavnou a řeckokatolickou náboženskou skupinu. Obě komunity (v tomto případě neetnické a lokálně nezakotvené) vykazují určitý znak skupinové identity – vědomí sounáležitosti (směrem dovnitř) a odlišnosti (směrem navenek) založené na příslušnosti k dané víře a z toho vyplývajícím úkonům (návštěva bohoslužeb a kostelů, tím spíše v kontextu silné religiozity ²⁰⁴).

Zároveň však náboženství v podobě východního obřadu (ať již řeckokatolického nebo pravoslavného) představuje jeden z významných kulturních prvků, kterým můžeme vymezit kulturu zdejší oblasti vůči kultuře ostatních regionů Slovenska. Také je zřetelné silnější zastoupení

²⁰⁴ V této souvislosti nám do popředí vystupuje význam církve jako integračního i diferenciačního činitele a faktoru ovlivňujícího ráz (především duchovní a sociální) kultury. Kromě toho sehrává v tomto směru svou roli kostel jako důležité kulturní centrum a místo setkávání obyvatel, Štika J.: , s. 126

východního obřadu v nejmenších obcích ²⁰⁵. Náboženství tzv. ruské víry jako celek je tak (v kontextu celoslovenském a částečně i v kontextu protikladu urbánní – rurální) zřetelně lokálně zakotvené.

Jistý význam má regionálně lokální identita (v souladu se specifickými rysy regionu i některými odpověďmi v našem výzkumu). Dále můžeme v oblasti vymezit etnografické skupiny (především lemkovskou a bojkovskou), a to v souvislosti s charakteristickými rysy jejich lidové kultury (viz kap. 4). Na druhou stranu identitu právě tohoto typu skupin nejvíce oslabují již zmiňované modernizační vlivy.

Z toho, co bylo řečeno v této kapitole dále vyplývá, že severovýchodní Slovensko přinejmenším vykazuje celou řadu rysů etnografického regionu. Jedná se o oblast se značným svérázem a mnoha specifiky v kultuře (např. východní náboženský obřad). Je třeba si také v tomto směru uvědomit vzájemnou souvislost výše zmíněných faktorů historických, geografických, socioekonomických a kulturních. Značná a dlouhodobá hospodářská izolovanost se prolíná s izolovaností kulturní. V důsledku specifických etnokulturních tradic se na sv. Slovensku uchovalo více archaických jevů v kulturně společenském životě, než v jiných oblastech Slovenska.

12. SHRUTÍ. ZÁVĚR

V naší práci jsme se pokusili analyzovat některé poznatky vztahující se k etnické situaci na severovýchodním Slovensku. Důsledkem složitých a specifických historických, geografických, ekonomicko-sociálních a dalších poměrů je nevyhraněná etnická sebeidentifikace zdejších občanů. Tato skutečnost vyplývá i z terénního výzkumu, který jsme prováděli v okolí Sniny a Ubľy.

Pro formování etnické identity zdejších občanů je podstatný vliv charakteristických rysů prostředí, ve kterém žijí. Obyvatelstvo sv. Slovenska je dlouhodobě společně (bez ohledu na národnost) determinováno specifickými geografickými (odlehlost, hornaté nepřístupné území s hustým zalesněním nebo loukami a pastvinami), ekonomickými

²⁰⁵ Lipinský J. a kol.: *Sebareflexia*, s. 112 - 122

(nevyvinutá infrastruktura, zaostalý průmysl, nezaměstnanost) a kulturními (dřevěná sakrální lidová architektura, náboženství) poměry. I když se poukazuje na etnický charakter některých kulturních jevů (dřevěné kostelíky jako projev kultury příslušníků rusínského etnika), otázkou zkoumání této skutečnosti jsme se hlouběji nezabývali.

V oblasti etnické problematiky tohoto regionu jsme svědky dlouhodobých permanentních polemik mezi zastánci prorusínské a proukrajinské koncepce, kteří odlišně interpretují celou řadu skutečností. Podstatný spor se vede o to, zda jsou Rusíni samostatnou etnickou skupinou nebo subetnikem ukrajinského národa. Zastánci obou koncepcí se dlouhodobě liší v názorech na klíčové záležitosti související s danou problematikou (původ obyvatel, etnogeneze, historický vývoj Rusínů a Ukrajinců apod.). Vzhledem k mnoha diametrálně odlišným názorům a dlouhodobou neochotou po sblížení protikladných stanovisek bylo užitečné paralelně prezentovat obě koncepce bez nároku na vynášení hodnotících soudů. Proto nebylo naším záměrem nějakým způsobem „rozuzlit“ spor těchto dvou koncepcí a najít „pravdu“.

Na druhou stranu je však zřetelné, že tyto polemiky jsou spíše záležitosti určitých skupinek zainteresovaných spolků a jejich sympatizantů, zatímco jejich ohlas u širších vrstev lidí je spíše malý (viz výsledky našeho terénního výzkumu a osobní rozhovory s občany). Tato skutečnost ještě více oslabuje zřetelnou etnickou sebeidentifikaci občanů. V souladu se zejména ekonomickými poměry regionu je zřejmé, že občané se více zajímají o jiné problémy (socioekonomického charakteru).

Podstatná pro společenské poměry sv. Slovenska je náboženská problematika. V tomto směru vyplývá z naší práce několik skutečností.

Náboženská konfliktní linie je v tomto regionu zřetelnější než etnická (existence pravoslavné a řeckokatolické komunity s vlastními kostely a bohoslužbami), přičemž náboženské rozdělení je zvýrazňováno ne příliš ideálními vztahy mezi oběma komunitami, což souvisí (podobně jako v případě etnických problémů) se složitými společensko-historickými otázkami. Zatímco po etnické stránce jsou zdejší občané značně

nevyhranění, v případě identity náboženské to neplatí, což potvrzuje i to, že na existenci dvou zřetelných konfesí (a také na hodnocení některých sporných historických záležitostí) se shodnou zastánci prorusínské i proukrajinské orientace.

Další skutečností je, že náboženství (tzv. ruská víra) tvoří s ohledem na silnou religiozitu podstatnou (ne-li přímo rozhodující) součást zdejší kultury, především v rurálním prostředí. V souladu s výraznou rolí duchovního života je dále velký význam přikládán rodinné pospolitosti, obyčejům a zvykům.

V oblasti sv. Slovenska existuje souvislost mezi etnickou a náboženskou identitou. Zejména příslušnost k řeckokatolické církvi bývá považována za významný faktor etnické identifikace Rusínů. Tato skutečnost přispívala k některým sporům a nedorozuměním (chápání etnické a náboženské dimenze pojmu Rusín a s tím související otázky asimilačních procesů, postavení řeckokatolických Slováků, míra korelace mezi etnickou a náboženskou orientací na ose Rusíni – Ukrajinci a řeckokatolíci – pravoslavní), o kterých jsme pojednávali, ale v zásadě jen formou shrnutí dané problematiky, nikoliv snahou je hlouběji objasnit.

Pokud bychom shrnuli samotné dotazníkové šetření, které jsme prováděli, pak se dá poměrně stručně vystihnout hlavní závěr. Občané nemají vůbec jasno v otázce své etnické sebeidentifikace a závěry, které v této věci vyplývají ze studia literatury se tímto šetřením jen posílily.

Naopak jsou podstatné již zmíněné geografické, ekonomické a kulturní faktory přispívající ke specifičnosti daného regionu. Tyto faktory jako společné determinanty do značné míry napomáhají ke stírání etnických rozdílů. Socioekonomické faktory přispívají k tomu, že lidé mají jiné starosti než ty, které se vztahují k jejich etnické identifikaci. Díky geografické poloze, přírodním poměrům a značně rurálnímu charakteru zdejšího prostředí přežívají v této oblasti mnohé archaické zvyky a konzervativní formy života (silná religiozita, význam rodinné pospolitosti, dochovaná lidová architektura, význam magie), které vytvářejí specifické rysy zdejší kultury.

Na druhé straně ke stejnému jevu (stírání etnických rozdílů) přispívaly i protikladné tendence. Procesy modernizace zejména po roce 1945 posílily asimilační trendy a unifikaci lokálních jevů.

Severovýchodní Slovensko je tak díky svým poměrům v mnoha ohledech specifickým regionem, který se liší od zbytku Slovenska a ve kterém na druhé straně všechny námi zmíněné faktory přispívají ve značné míře ke společnému formování osudů životů zdejších lidí bez ohledu na jejich etnickou příslušnost. Jinou záležitostí je však přetrvávání zřetelného náboženského rozdělení společnosti. Z našich poznatků vyplývá, že geografický a kulturní svéráz, socioekonomické poměry jsou v tomto směru podstatnější než etnická různorodost obyvatel. Tyto skutečnosti spolu se složitým a rozporuplným historickým vývojem dlouhodobě přispívají k nevyhraněné etnické identifikaci zdejších občanů.

13. PRAMENY, LITERATURA

- Bajcura I.: Ukrajinská otázka v ČSSR, Košice 1967
- Beneš E.: Podkarpatsko a jeho vztah k Československu, Praha 1996
- Botík J.: Etnicita ako základná kategória národopisnej vedy, in Slovenský národopis 1/1991, s. 18 - 25
- Bromlej J.: Etnos a etnografija, Bratislava 1980
- Čučka P.: Kak rusiny stali ukrajintami, in Zakarpatska pravda 12. - 16. září 1989
- Danilák M.: Národnostné a náboženské pomery na severovýchodnom Slovensku v 2. polovici 19. storočia, in Švorc P. (zost.): Spiš v kontinuite času, Prešov-Bratislava-Wien 1995
- Doruľa J.: Slováci v dejinách jazykových vzťahov, Bratislava 1977
- Duleba A.: Rusínská otázka a jej hrany, in OS 2/97, s. 46
- Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska, Bratislava 1995
- Expozícia ľudovej architektúry v Bardejovských kúpeľoch
- Frolec V., Holý D.: K etnografické diferenciaci na jv. Moravě, in Strážnice 1946-1965, Brno 1966, s. 167 - 181
- Gajdoš M.: Národnostná kultúra a vývoj národného povedomia u

- obyvateľstva ukrajinskej národnosti, in Vývoj a postavenie, Košice 1987
- Gajdoš M., Konečný S.: Rusíni a politický vývoj na Slovensku (medzníky – problémy - perspektivy), in Človek a spoločnosť 4/1998, in www.saske.sk/cas/4-98/
- Gracianskaja N.: K problému etnografickej rajonizácie Slovenska, in Slovenský národopis 4/1985, s. 736 - 745
- Gregová J.: Analytický súhrn národno-spoločenských aspektov rusínskej minority na Slovensku (diplomová práca), rok zpracování 2003
- Habovštiak A.: K otázke genézie slovenských nárečí, in Slavica Slovaca 13/1978
- Haraksim Ľ.: Národnostná identita Rusínov na východnom Slovensku, in Národnosti na Slovensku, Bratislava 1993
- Haraksim Ľ.: Rusínska identita a emancipácia na východnom Slovensku, in Střední Evropa a Podkarpatská Rus, s. 67 - 72
- Haraksim Ľ.: Rutheni – Ruténi – Rusíni, in História 6/2002, s. 30 - 32
- Haraksim Ľ.: „Zlatý vek“ biskupa A. Bačinského a obrodenské obdobie A. Duchnoviča – dve epochy Rusínov, in Doruľa J. (ed.): Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy, Bratislava 2000, s. 10 - 36
- Havel J.: Dřevěné kostelíky na Podkarpatské Rusi, Praha 2004
- Hmla nad rusínskou menšinou hustne. Vyhlásenie Združenia inteligencie Rusínov na Slovensku, in OS 2/97, s. 41
- Hořec J.: Obetuje Európa Rusínov, in OS 2/97, s. 45
- Hořec J.: Nedělitelná svoboda. Podkarpatská Rus, Praha 1992
- Hořec J.: Podkarpatská Rus – Země neznámá, Praha 1994
- Hořec J.: Země naděje, Praha 1995
- Húsek J.: Národopisná hranice medzi Slováky a Karpatorusy, Bratislava 1925
- Ira V.: Etnická a religiózna štruktúra obyvateľstva východného Slovenska a percepcia etnických a religióznych napätí, in Geografický časopis 48/96
- Jabur V.: Rusínský jazyk na Slovensku (stav po kodifikácii a perspektívy rozvoja, in Doruľa J (ed): Slovensko – rusínsko – ukrajinské vzťahy, Bratislava 2000, s. 190 - 205

- Konečný S.: Etnické menšiny na Slovensku a niektoré terminologické problémy, in *Človek a spoločnosť* 3/2000, in www.saske.sk/cas/3-2000/
- Konečný S.: Rusíni na Slovensku, in www.rusin.sk/download/rusini-sk.PDF
- Konečný S.: Rusíni na Slovensku a štátoprávne zmeny v Československu do roku 1989, in *Střední Evropa a Podkarpatská Rus*, Praha 1997, s. 98 – 107
- Konečný S.: Rusíni/Ukrajinci ako fenomén slovenskej politiky, in Doruľa J. (ed.): *Slovensko – rusínsko – ukrajinské vzťahy od obrodzenia po súčasnosť*, Bratislava 2000, s. 132 - 148
- Konečný S.: Rusíni – Ukrajinci, in *História* 6/2002, s. 32 - 33
- Kovačevičová S.: Etnografický atlas Slovenska – pokus o interpretáciu vybraných výsledkov prípravy diela, in *Slovenský národopis* 2/1983, s. 275 - 291
- Kramařík J.: Několik myšlenek k otázce národopisných oblastí, in *Strážnice 1946 – 1965*, Brno 1966, s. 85 – 94
- Krno S.: Kultúrno-politický fenomén Zakarpatska, in *Acta Nitriensiae* 2, Nitra 1999, s. 317 - 336
- Krno S.: Menšiny v politike, in *Politológia*, Nitra 2000
- Krno S.: Politické strany krajín východnej Európy, Nitra 1999
- Kukier R.: Etnografické oblasti a etnické skupiny na poľskom území, in *Strážnice 1946 - 1966*, Brno 1966, s. 293 - 307
- Ladižinský Š.: Rusíni na Slovensku, in *OS* 2/97, s. 34
- Leščák M.: K niektorým aspektom vývinu slovenskej ľudovej kultúry po roku 1945, in *Slovenský národopis* 3/1980, s. 365 – 370
- Letz R.: Postavenie gréckokatolíkov slovenskej národnosti v rokoch 1918 – 1950, in Doruľa J. (ed.): *Slovensko – rusínske vzťahy od obrodzenia po súčasnosť*, Bratislava 2000, s. 101 - 118
- Lipinský J.: Tak nám Pán Boh pomáhaj. Stanovisko k reakcii pána Mušinku, in *OS* 4/97, s. 34, 35
- Lipinský J. a kol.: *Sebareflexia postavenia a vývoja Rusínov na Slovensku*, Bratislava 2002
- Magocsi P.: *Adaptace bez asimilace*, in *Střední Evropa a Podkarpatská Rus*,

- Praha 1997, s. 17 - 22
- Magocsi P.: Karpatskí Rusíni, in www.rusin.sk/download/brozurka.pdf
- Magocsi P.: Kde sa vzali Rusíni, in OS 2/97, s. 51
- Magocsi P.: Mapovanie národa bez štátu, in Človek a spoločnosť 2/1999, in www.saske.sk/cas/2-99/
- Magocsi P.: Patnásť minút slávy - a dosť, in Kultúrny život 30. června 1991
- Magocsi P.: Rusíni a jejich vlast, Praha 1996
- Magocsi P.: Rusíni na Slovensku, Prešov 1994
- Mistrík E.: Integrujúca sa Európa. Občan a kultúra, Bratislava 1999
- Mušinka M.: Rešpektujeme suverenitu Ukrajiny (aj vo vzťahu k Rusínom), in OS 4/97, s. 29 - 34
- Nečas J.: Politická situace na Podkarpatské Rusi (rok 1921), Praha 1997
- Pilátová A.: Pod Karpaty svítá, Praha 1993
- Plišková A.: Rusíni ako terminologický či národnostný problém strednej Európy?, in Človek a spoločnosť 3/2000, in www.saske.sk/cas/3-2000/
- Podolák P.: Národnostné menšiny v SR z hľadiska demografického vývoja, Martin 1998
- Pražák V.: K otázce formování a stanovení etnografických oblastí a jejich územního rozhraničení na území Čech, in Zprávy z oblastního muzea na jv. Moravě v Gottwaldově 4-5/1996, s. 156 - 168
- Predstavitelia Rusínov-Ukrajincov na Slovensku píšú prezidentovi, predsedovi parlamentu a premiérovi SR, in Národná obroda 8. 2. 1997, s. 2
- Scruton R.: Slovník politického myšlení, Brno 1989
- Sisak M.: Rusíni nie sú Ukrajinci a naopak, in OS 2/97, s. 39
- Slovník cizích slov, Praha 1966
- Sopoliga M.: K problematike etnickej histórie a národnostnej identifikácie Ukrajincov, in Etnologické rozpravy 2/2002, s. 57 - 71
- Sopoliga M.: K problematike vývoja etnickej menšiny Rusínov-Ukrajincov na Slovensku, in Etnologické rozpravy 1-2/1997, s. 56 - 62
- Sopoliga M.: Ukrajinci na Slovensku. Etnokultúrne tradície z aspektu osídlenia, ľudovej architektúry a bývania, Komárno – Dunajská Streda

2002

- Šatava L.: Národnostní menšiny v Evropě, Praha 1994
- Šimončíč A.: Tu sa už len zomiera, in Magazín SME 24. 2. 2001, s. 8 - 9
- Štika J.: K otázce studia etnografických oblastí, in Zprávy z oblastního muzea jv. Moravy v Gottwaldově 3/1996, s. 118 - 129
- Štec M.: K otázke "rusínskeho" spisovného jazyka, Prešov 1991
- Švorc P.: Stanovenie hranice medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou po vzniku ČSR jako etnický a štátoprávny problém, in Doruľa J. (ed): Slovensko – rusínsko – ukrajinské vzťahy od obrodzenia po súčasnosť, Bratislava 2000, s. 69 – 87
- Tomandl M.: Etnologie sociálních skupin (studijní text), el. verze
- Tomandl M.: Metody a techniky terénního výzkumu (syllabus přednášek), el. verze
- Tóth I.: Podkarpatsko: Území na křižovatce zájmů, in Střední Evropa a Podkarpatská Rus, Praha 1997, s. 34 - 39
- Zeřova A. a kol.: Minoritné etnické spoločenstvá na Slovensku, Bratislava 1994
- Žeňuch P.: Medzi Východom a Západom. Byzantsko-slovanská tradícia, kultúra a jazyk na východnom Slovensku, Bratislava 2002

Internetové zdroje

www.rusin.sk

www.saske.sk

www.statistics.sk

RESUMÉ

The analysis of ethnic relations and regionalism in North-east Slovakia

There is very complicated ethnic situation in North-east Slovakia, where more ethnic and religious groups live (Slovaks, Rutheniens, Ukrainians, greek-catholics). National identification of citizens of North-east Slovakia is very questionable, because historical development of these ethnic groups was complicated (ethnogenesis, conflicts between ruthenians and ukrainians conceptions, relations between ethnic and religious identification) and also there are very important geographic, economic and cultural determinations of this ethnic relations. North-east Slovakia is very specific region (remote situation, archaic elements in culture and civic life, importance of religion and traditions).

14. PŘÍLOHY

Dotazník k výzkumnému projektu Vědomí etnické příslušnosti obyvatel na sv. Slovensku

Průvodní list

Vážený pane/Vážená paní, dovoluji mi, abych Vás seznámil se záměrem uskutečnit terénní výzkum ve Vašem regionu. Jeho garantem je Ústav etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Celetná ul. č. 20, Praha 1. Záměrem akce je výzkum složité národnostní situace na severovýchodním Slovensku se zvláštním zřetelem k problematice identity rusínského etnika. V této souvislosti bych Vás chtěl požádat, zda byste mohl s námi spolupracovat na našem projektu, a to tím, že odpovíte na otázky v námi sestaveném dotazníku (o způsobu jeho vyplnění viz další odstavec "Instrukce k vyplnění dotazníku"), který jste právě od nás obdržel. Za případnou spolupráci Vám srdečně děkuji

Pavel Hynčica, autor výzkumného projektu

Instrukce k vyplnění dotazníku

V dotazníkovém archu, který jste od nás obdržel Vám předkládáme 30 otázek k námi zkoumané problematice a jednotlivé varianty odpovědí na tyto otázky. U každé otázky vždy zakroužkujte jednu variantu odpovědi podle toho, co si o dané problematice myslíte. V případě, že Vám předkládané varianty nevyhovují, máte možnost uvést (a případně podrobněji rozvést) jinou možnost odpovědi podle Vašeho názoru a přesvědčení. Do dotazníku neuvádějte své jméno, výzkum je anonymní. Pouze vyplňte údaje v dolní části dotazníku. Po zodpovězení všech otázek Vás prosím o vrácení vyplněného dotazníku.

Struktura otázek

1. Zajímáte se o národnostní problematiku ve Vašem regionu?
a) ano b) trochu c) ne

2. Problematiku postavení národnostních menšin na Slovensku považují za
a) důležitou b) ne příliš důležitou c) nemám vyhraněný názor
3. Jakou národnost máte zapsanou v úředních dokumentech (rodný list, občanský průkaz)?
a) slovenská b) ukrajinská c) rusínská d) jiná
4. Jakou národnost jste uvedl(a) při sčítání lidu v roce 1991?
a) slovenská b) ukrajinská c) rusínská d) jiná
5. Jakou národnost jste uvedl(a) při sčítání lidu v roce 2001?
a) slovenská b) ukrajinská c) rusínská d) jiná
6. Z hlediska Vašeho subjektivního přesvědčení se považujete za
a) Slovák b) Ukrajinec c) Rusín d) Rusín-Ukrajinec e) Rusín-Slovák e) jiná možnost
7. Nejsilněji cítíte příslušnost k
a) státu (Slovensko) b) regionu (východní, severovýchodní Slovensko) c) etnická příslušnost d) jiný názor
8. Pociťujete silný (východoslovenský) regionální patriotismus - bez ohledu na národnost?
a) ano b) ne c) nemám vyhraněný názor
9. Jaký jazyk obvykle používáte v úředním styku?
a) slovenský b) ukrajinský c) rusínský d) jiný e) vzhledem ke složité jazykové situaci (prostupnost nářečí, otázka existence rusínského jazyka) se jazyk nedá jednoznačně určit
10. Jaký jazyk obvykle používáte v domácím prostředí?
a) slovenský b) ukrajinský c) rusínský d) jiný e) vzhledem ke

složité jazykové situaci (prostupnost nářečí, otázka existence rusínského jazyka) se jazyk nedá jednoznačně určit

11. K jakému náboženskému přesvědčení se hlásíte?
a) pravoslavné b) řecko-katolické c) římsko-katolické d) jiné
e) bez vyznání

12. Navštěvujete bohoslužby
a) v pravoslavném kostele b) v řecko-katolickém kostele c) v římsko-katolickém kostele
d) bohoslužby navštěvuji zřídka nebo nenavštěvuji vůbec

13. Ve Vaší rodině oslavujete vánoční svátky podle
a) gregoriánského kalendáře (katolické) b) juliánského kalendáře (pravoslavné) c) oboje

14. Existují podle Vás národnostní problémy na východním Slovensku?
a) ano b) ne c) nemám vyhraněný názor

15. Pokud považujete národnostní situaci na východním Slovensku za problematickou, které etnikum se podle Vás potýká s největšími problémy?
a) Slováci b) Ukrajinci c) Rusíni d) Romové e) jiný názor

16. Měli by všichni občané Slovenska (bez ohledu na národnost) ovládat slovenský jazyk a používat ho v úředním styku?
a) ano b) ne c) nemám vyhraněný názor

17. Měla by se při sčítání lidu samostatně uvádět rusínská národnost?
a) ano b) ne c) nemám vyhraněný názor

18. Rusíni jsou podle Vás

- a) samostatný národ b) součást ukrajinského národa c) součást slovenského národa c) jiná možnost
19. Úsilí o zavedení spisovného rusínského jazyka ze strany rusínských spolků je podle Vás
a) správné b) rusínština je nářečí ukrajinštiny c) rusínština je nářečí slovenštiny c) jiná možnost
20. Jaký máte názor na proces tzv. ukrajinizace rusínského etnika za minulého režimu?
a) násilné potlačení identity rusínského etnika b) přirozený proces odrážející proukrajinskou orientaci Rusínů c) jiný názor
21. Podle mnoha výzkumů se velká část občanů rusínské nebo ukrajinské národnosti přihlásila při sčítání lidu ke slovenské národnosti. Považujete proces tzv. slovakizace Rusínů (případně i Ukrajinců) za přirozený?
a) ano b) ne c) nemám vyhraněný názor
22. Zajímáte se o činnost menšinových a národně orientovaných spolků a organizací na Slovensku (Rusínská obroda, Svaz Rusínů-Ukrajinců atd.)
a) ano b) trochu c) ne
23. Sympatizujete s názory a cíli některého z těchto spolků a organizací?
a) Rusínská obroda b) Svaz Rusínů-Ukrajinců c) Matice slovenská d) Csemadok e) jiné f) nesouhlasím s cíli žádného z těchto spolků g) nemám vyhraněný názor
24. V roce 1991 se v referendu 78% obyvatel Podkarpatské Rusi vyslovalo pro autonomii v rámci Ukrajiny. Považujete úsilí o autonomii Podkarpatské Rusi za správné?

a) ano b) není to důležité c) jiný názor

25. Jakou přikládáte důležitost rozvoji rusínského menšinového školství?

a) významnou b) preferuji rozvoj ukrajinského a rusínského menšinového školství jako celku c) jiný názor

26. Myslíte si, že by se měla rozvíjet výuka rusínštiny na školách?

a) ano b) není to důležité c) jiný názor

27. Jakou přikládáte důležitost rozvoji rusínské menšinové kultury?

a) významnou b) preferuji rozvoj ukrajinské a rusínské kultury jako celku c) jiný názor

28. Vícejazyčné označení názvů obcí a dalších veřejných prostranství v národnostně smíšených oblastech považují za

a) správné b) nesprávné c) nemám vyhraněný názor

29. Považujete za důležitou přeshraniční regionální spolupráci (rozvoj karpatského euroregionu)?

a) ano b) ne c) nemám vyhraněný názor

30. Přejmenování Ukrajinského národního divadla v Prešově na Divadlo Alexandra Duchnoviče (jazykovědec, představitel rusínského národního hnutí) po roce 1989 považují za

a) správné b) nesprávné c) nemám vyhraněný názor

věk:

pohlaví:

vzdělání:

místo původu (město, obec):